

NÉMETH G. BÉLA: MŰ ÉS SZEMÉLYISÉG

Irodalmi tanulmányok. Bp. 1970. Magvető K. 750 l. (Elvek és utak)

Németh G. Bélának legfőbb érdeme, hogy határozott meggyőződéssel, tüzzel-vassal írta a társadalmi előrejutást mindig gátló, a fennálló körülmények konzerválására törekedő provincializmust. Fő kutatási területéből, a XIX. század második felének magyar irodalmából azért állítja vizsgálódásának középpontjába Arany Jánost — gondolati mélység tekintetében egyik leggazdagabb költőnk —, mert ő fiával és Péterfy Jenővel együtt mindig például szolgálhat nemzeti korlátaink túlhaladására.

Könyvének tárgya többértű: az elemzés mindig egyszerre folyik az eszméaramlatok, az irodalomtörténeti korszakok és a poétikai kategóriák szintjén. Nem lehet eléggé méltatni ezt a szüntelen szembesítést. Eszmetörténeti vonatkozásban a *nacionalizmus ideológiája* áll érdeklődése homlokterében. Átütő erejű az a bírálat, melyet a bezárkózó, egyre provinciálisabb nacionalizmusról készít. Elsősorban azért, mert szerzőnk tárgyilagosságot a kiszemelt jelenséggel szemben, a szentnyelvi információadás mindig megelőzi az érvelést, s a konklúzió csak meggyőző bizonyítás után következik. Németh G. Béla még olyannyira negatív formájában is megérti, sőt átéli a provincializmust, mint amelyet Beőthy képviselt. Elbeszéléseit kitűnőeknek tartja, *A magyar szépprózai elbeszélést „nélkülözhetetlen műnek”* (337) nevezi, *A magyar nemzeti irodalom történeti ismertetéséről* pedig megállapítja, hogy „jobbat e műfajban . . . azóta sem kapott mindmáig a magyar tanárság” (338). Mielőtt távlatból mérlegre tenné munkásságát, teljesen behelyezkedik a nézőpontjába, előbb meghallgatja „ellenfele” érveit, s csak azután ítélkezik. Így nemcsak meg tudja értetni olvasójával: milyen okok tették lehetővé Beőthy szemléletének kialakulását, mi magyarázza egykorú hatását, hanem elmarasztaló végkövetkeztetése is meggyőző.

Teljesen azonosítjuk magunkat a kiegészítés utáni magyar nacionalizmusnak ezzel a kíméletlen elutasításával. Mindössze két részletkérdésben javasolnánk hajszálnyi mó-

dosítást: egyízben tágitó, máskor pedig megszorító jelleggel.

A századvégi Nyelvőr-vitáról szóló tanulmány a napjainkban is továbbélő magyar provincializmust kegyetlenül kivesező elemzés. Csak azt sajnáljuk, hogy a szerző nem vitte el gondolatát a legvégső következtetésig, s nem tolt fel benne a kérdés: vajon nem kezdődött-e nyelvünk tudatos beszűkítése még korábban, nem gátolta-e már maga Arany is azt, hogy nyelvünk lépést tartson a polgárosodás egyre gyorsuló folyamatával. A változásoknak mindig elébe kell sietni, s ezt Arany a maga alapvetően normatív, törvénytisztelő nyelvszemléletével nem tette meg.

Más tanulmányok egyes kitételeiben viszont kristálytisztán fekete-fehér ellentétezés kísértését látjuk, holott a megcáfoltatás félelme nélkül lehet állítani, hogy nacionalizmus és haladás még a századfordulón sem állítható szembe egymással. Németh Géza alapvető igazságot mond ki, amikor Tisza Kálmán rendszerét velejéig romlottnak tünteti fel. Lehet, sőt jogos „Tisza Kálmán műveletlen dzsentri-hadáról” (274) írni, de csak akkor, ha azt is megemlítjük, hogy nemcsak a reakciósan nacionalista dzsentri állt Tisza mögött, hanem politikáját a nemzetközi nagytőke s a művelt, kifejezetten kozmopolita nagypolgárság is támogatta. Az a tény pedig, hogy Beőthy a közmeggyőződést emelte erkölcsi normává, nem pusztán sajátosan magyar, provinciális választ jelentett a helyi viszonyokra, volt benne Sainte-Beuve kritikai örökségéből is. Az ideológiák mindig egyének tevékenységén keresztül érvényesülnek, s ez a szálak bonyolult összeszőződését eredményezheti. Péterfy például, ki 1889-ben *A nemzeti génusz* című cikkében „a speciális magyar műzenéről” mint szofizmáról írt, vajon nem azzal állt-e szemben, aminek megvalósításához Bartók egy évtizeddel később hozzáfogott? Sőt, továbbmegyünk: Beőthy németellenessége és latinság-kultusza nem érintkezett-e az induló Bartók felfogásával, melyet 1938-ban, a *Revue Musicale*

számára készített visszaemlékezésében így foglalt össze: „Magyarország, mint köztudomású, századokon át Németország szomszédságát sínylette, politikai és kulturális téren egyaránt. Művelt embereink java azonban mindig lázongott ez ellen az egészségtelen helyzet ellen, és felismerte, hogy a latin — elsősorban a francia — szellem sokkal, de sokkal közelebb áll a magyarsághoz, mint a németeké... Századunk kezdetének fiatal muzikusait, köztük magamat is, a francia kultúra egyéb területei régóta vonzottak már.”

Különösen a nemzetiségi kérdés az, ahol a kutatások mai helyzetében még a legóvatosabb tudós is aligha kerülheti el az egyszerűsítés csapdait. Arany László talán egy árnyalattal kevesebb elmarasztalást érdemel: „Irodalmunk fő vonásának... ő is a hazafiságot, a nemzeti defenziót tekintette... Pályájának buktatója éppen ebben e mozzanatban rejtett” (125). Általánosságban egyet kell értenünk, de az összevetések sántítanak egy kissé. „Megdöböntő látvány a világszabadság költője barátjának fia az elnyomás javallóinak szerepében” (127). Petőfi 1846 végén írta *Egy gondolat bánt engemet*... című versét. A márciusi ifjak — a nemzetiségek forradalom ellenessége miatt, melyet Bécs szervezett meg és használt ki — egyre közelebb kerültek a nacionalizmushoz. 1849-ben írt verseiben maga Petőfi a magyarságot egyértelműen pozitív erkőnt állította szembe a nemzetiségekkel mint a haladás fenntartás nélküli ellenzőivel. A későbbi nemzedék legjobbjait 1849 keserű tanulsága és a megváltozott helyzet — a nagyhatalmi törekvéseknek alárendelt nemzetiségi mozgalmak — *kényszerítették* a nacionalizmus immáron elavult pozíciójába. Németh Géza teljes joggal állítja, hogy az emigráns Kossuth egészen véve sokkal távolabb látott, mint a kiegyező Deák, s tevékenységével jelentékenyen befolyásolta az udvar politikáját, mégsem lehet megszorítás nélkül azzal érvelni, hogy „az emigráns Kossuthnak éppen abban szolgáltattott a történelem igazságot, amiben a kiegyező Deákot elmarasztalta” (138), mert nem hagyhatjuk figyelmen kívül: a nemzetiségi kérdés eltérő megítélését döntően határozta meg kettejük alapvetően eltérő helyzete. Magyarországon belül már 48 előtt sem volt könnyű helyesen megítélni a nemzetiségi kérdést — csak Széchenyinek, Wesselényinek és Keménynek sikerült —, 48 után pedig különösképpen nem: Kemény volt az egyetlen, ki ekkor is teljesen tisztán látott.

Németh G. Béla két korszakra osztja a magyar irodalomnak Petőfi és Ady fellépte közötti szakaszát: a népiesség és a kialakuló polgári realizmus korára. Részletesen bizonyítja, hogy az elsőt a liberalizmus és a pozitívizmus hatja át, míg a másodikat afféle

„ideológiai interferencia” (463) jellemzi: a korábbi eszméáramlatok már vesztek erejükből, az újak még nem szerveződtek szemléletté. Az eddigi feldolgozásokhoz képest nagyobb hangsúlyt kap, hogy az 50-es évek — az 1861-es fellendüléssel bezárólag — irodalmunk leggazdagabb időszakai közé tartoznak, az 1875-ös pártfuziót követően pedig a legjobb tehetségek elhallgattak (Arany László), elszigetelődtek (Péterfy) vagy megtagadták magukat (Beöthy, Rákosi Jenő). Ezt a fejlődésrajzot egészében véve rendkívül meggyőzőnek tartjuk, csupán kiindulópontként vélünk egy alternatív megoldást lehetségesnek: vajon ahelyett, hogy „önálló stíluskorszakként” (442) fogjuk fel, nem lehetne-e a népiességet a romantika európai összefüggéseibe helyezni és annak alárendelni. Ha sejtésünk nem csal, akkor Petőfi életművének egésze — különös tekintettel a *János vitézre*, a *Felhőkre*, a *Tündéralomra*, a leíró költeményekre, az *apostolra* és a forradalomhoz kapcsolódó látomásversekre — nem a romantika túlhaladását képviseli, mint inkább annak olyan változatát, mely éppannyira sajátos, mint minden nagy romantikus költő műve. Arany pedig — sőt, az érett Tompa is — túljutott a népiességen, hatalmas erőfeszítéseket téve a romantika utáni időszerű költészet különböző formáinak: a drámai monológoknak és a szimbolista líráknak megteremtése felé.

Abból, ahogyan Németh Géza a századközépet értelmezi, következik a ki nem mondott, de lényegbevágó és eredeti tétel: 1849 után a tragikus művészet tekinthető korszakrúnak. Ennek megteremtése Keménynek sikerült a legjobban — inkább, mint Arany-nak. Ezért hiányoljuk, hogy az ő neve nincs kiemelve a korszak áttekintéséből, holott Arany mellett központi hely illelné meg a szabadságharc és a kiegyezés közötti korszak tárgyalásában. Szerzőnk sehol sem hangsúlyozza, hogy az *Őzvegy és leánya* és *A rajongók* a XIX. század legkorszerűbb magyar regényei, a *Wesselényi*-arckép pedig a legművészibb értekező próza, mit valaha is írtak magyarul. A tragikum az a *poétikai-esztétikai kategória*, mely Németh Géza érdeklődését a legelénkebben foglalkoztatja. Kemény jelentőségének a kidomborítása híján az olvasó számára nem válik világossá, hogy a századvégi tragikum-vita magyar előzményként elsősorban Kemény elméletére és gyakorlatára támaszkodhatott. Az ehhez a vitához kapcsolódó kritikátörténeti értekezések — melyeket szerzőjük *Tragikum és történetfölfogás* címmel összefüggő szöveggént is közreadott (Akadémiai K. 1970) — egyébként mintaszerűek, egykori nézetek ismertetését a kérdéskör ma aktuális részének a megvilágításával párosítja, nemcsak egy vitáról, hanem magáról a tragikumról is szólnak.

A kötet tanulmányai különböző időben keletkeztek, s módszerükben is bizonyos hangsúlyeltolódás érzékelhető: míg a korábbi éveket egymástól látszólag független irodalomtörténeti arcképek illetve a leírás szintjén maradó nyelvészeti-stilisztikai értekezések képviselik, addig az újabb vizsgálódások az erősen filozófiai irányultságú és összehasonlító szempontokat is figyelembe vevő poétikai elemzés irányába mutatnak.

„Azok vonzottak — írja szerzőnk —, akik tárgyuk mögé húzódtak, tisztelték tárgyukat, előzékenyek voltak közönségük iránt, tartózkodók önmagukkal szemben, az öreg Arany, Péterfy, Arany László, Halász Gábor a hazaiak közül” (739). A három arckép (Arany László, Péterfy, Arany János) alapján azt hihetnők, hogy Németh G. Béla módszere leginkább Péterfyéhez áll közel. Kiemelkedő századvégi kritikusunkról adott jellemzése az ő arcképeire is vonatkozatható: „a műről s írója egyéniségéről mondott értéktételeit minduntalan egymásba játszatta, fűlcserelte egymással. Az önismeret, a tudatosultság az egyik legdöntőbb értékhatározó az életben, s hogy ki mire vállalkozik, s mit ad ki kezéből, az önismeret, a tudatosultság fokának egyik legbiztosabb mércéje” (236). Csak ezzel magyarázható az a gondolat, mely mindhárom arcképen végigvonul: „mennyivel nagyobb volt életművé-nél” (40).

Az arckép rajzolója mindig az *alkotó lélek-tanából* indul ki. Németh Géza kivételes beleérző képességről tesz tanúságot: olyan olvasó, ki lelki alkatánál és szerzett ismereteinél fogva a legérzékenyebben tudja felfogni a kiválasztott három író életművét. Péterfy legjobb értekezései az önmegismerés magas iskoláját jelentették, s az alkotóban végbenő lelki történések festése e három arckép készítőjének majdhogynem ugyanúgy sikerül. Különösen a Péterfy-tanulmányra illik ez: szerzője meg tudja győzni az olvasót arról, hogy értekező prózánk a múlt század második felében magasabb művészi szintet ért el, mint költészetünk vagy szépprózánk. Mi több, Németh G. Béla arcképeinek egyéni jeleget ad élenk érdeklődése társadalmi rétegek, elsősorban a korabeli magyar értelmiség szociológiai vizsgálata iránt.

A három közül a legkorábbi, az Arany László-pályakép a legimpresszionisztikusabb. Itt mutatkoznak meg a beleélő módszer veszélyei: szerzőnk már—már az ösztönöző lelkiállapot mélységéhez képest felszínként kezeli a valóban létrejött műveket, s a főnti cserépcsillogságból a mélyben tomboló viharra következtet. A méltatást egy hajszálnyit túlértékelőnek véljük. Nem emberi, hanem esztétikai szempontból. Túlzásként hat a kijelentés, mely szerint *A délibábok hőse* „tökéletes mű a maga nemében” (110).

Szerzőjének meddősége aligha vezethető vissza pusztán rajta kívüli okokra: „meg nem állapodott társadalmi osztályhelyzetére” (55), „politikai megfontolásokra” (85), elzigitelődésére. Hiányzott belőle az ellenállóképeség, melyet az átütő tehetség nélkülözhetetlen velejárójának tekinthetünk. Bizonyítás helyett talán elég Baudelaire-t idézni, annyi jó láng első gyújtóját, ki idevágóan is csiholt néhány szikrát: „A népek — akár a családok — önmaguk ellenére termelnek ki nagy embereket. Minden erőfeszítésükkel azon vannak, hogy hűjükkal legyenek. Így azután a nagy embernek nagyobb támadási erővel kell bírnia, mint amekkora ellenállóerőt az egyének milliói összegyűjtenek.” (*Fusées IX*) Arany László Kaulbach-metszetet hozott magának külföldről, mikor inkább Szi-nyeit kellett volna megnéznie. Vonzotta az idegen provincializmus, miközben elment a korszerű itthoni értékek mellett. Méltatója maga is elismeri, hogy „az író és a nem író között nem tételezett föl lényegi különbséget sem, hanem csak mennyiségét, intenzitásbelit” (117), s ebből önként adódik a következtetés: szemléletében is — akár költői gyakorlatában — éppen alatta maradt annak a tudósági ugrásnak, mely a vérbeli művészt a kitűnő, minden elsajátíthatót megtanult mesterembertől elválasztja.

Ma, amikor a világ népeinek fejlődése mindinkább az egységesülés felé mutat, már lehetetlen nemzeti irodalomtörténetet *összehasonlító* szempontok nélkül írni. A feladat szinte megoldhatatlanul nehéz. A fejlődés mai fokán még két irodalom szerves ismereténél lehetetlen többet követelni a tudóstól. Ez a legtöbb, s még szerte a világon elhanyagolhatóan kevés kutató tud megfelelni ennek a követelménynek. Németh Géza ebben a tekintetben is a kivételek közé tartozik: szembesítései a német irodalommal oly természetesen és kapóra jönnek, mint Péterfy óta szinte senkinél sem. Egyetlen egyszer — a modern német líráról szóló cikk esetében — fájjaljuk, hogy nem vállalja fenntartás nélkül állásfoglalását, nem mondja ki azt, ami pedig okfejtéséből logikusan következik: számára Gottfried Benn Rilke óta vitán felül a legnagyobb német költő. Sorolni lehetne a példákat annak illusztrálására, hogy a politikai magatartás és a művészi érték között feszültség támadhat: az esztétikai szférának az a viszonylagos önelvűsége teszi ezt lehetővé, melyet Marx annyit hangsúlyozott. „Eliot hitt az értékes emberi magatartások és eszmék valamiféle segítő öröklétségében és repetíciójában; Benn, láttuk nem” (428). Csak hogy Benn illúziótlanságának elítélése még nem szükségképpen vonja maga után, hogy bármiféle illúziót önmagában véve pozitívumnak tartunk. A német költőnek igazza volt, amikor égető kérdések

előli kitérést gyanított Eliotnál — ennek bizonyítására elég lenne összevetni kettejük kései műveit: Eliot egyre sekélyesedő „drámáit” Benn kései remekeivel. Mégsem ez az, amiért hiányérzettel tesszük le ezt az esszét. A szerző azokra teszi a hangsúlyt (Benn, Bobrowski), akiket valóban érdemes alaposan megismernünk. A hiba a Benn poétikáját jellemző sorok túlzott általánosságában van. A jelenetszerűség, az impresszionisztikus leírás, a hasonlat s az érzés- illetve élménytörténet hiánya (431) — mindez csupa negatívum, s már Mallarmé költészetére is illik.

Alighanem szükségszerű, hogy a többi nagy irodalom itt-ott úgy szerepel az összehasonlításban, hogy fejlődésének logikája csorbát szenved. Hesse például szinte teljesen pozitív méltatást kap, míg a vele legalábbis egyenrangú Kipling, az elbeszélés kitűnő mestere és a századforduló jelentős költője, megszorítás nélkül elmarasztalásban részesül (370). Az 1830-as években induló Emerson a 70-es évektől publikáló Nietzschevel kerül szembesítésre, mint afféle „késő liberális, bölceletileg alapjában véve teljesen jelentéktelen széplélek” (320). Egy értekezés alkotó filozófushoz mérni önmagában is kérdéses lehet, de inkább az kifogásolható, hogy ebből az odavetett félmondatból nem derül ki: az amerikai esszéista annak a kálvinista eredetű, misztikus, pantheista, új-platonikus transzcendentalista iskolának volt a feje, mely az amerikai irodalom első nagy korszakát megteremtette, olyan nevek számíthatók tagjai közé, mint az értekező Thoreau, a regényíró Hawthorne és Melville vagy a költő Whitman. Mi több, ha közelebről megvizsgálunk Emerson világképét, óhatatlanul arra kellene következtetnünk: a történetiség tagadásával előkészítette a talajt Nietzsche számára, s a század utolsó harmadában érvényesülő magyarországi hatását is ennek figyelembe vételével kellene megítélnünk. „Minden történelem szubjektív válik — olvassuk *A történelemről* 1841-ben kiadott esszéjében —; más szóval a Történelem mint olyan nem is létezik... Minden léleknek önmagának kell megtanulnia az egész leckét — végig kell járnia az egész utat.”

A pozitívizmus korában a fejlődésgondolat elfogadása önmagában még nem lehet érdem. Péterfy Ruskin-bírálatának kritikátlan elfogadását (276) éppen azért nem érezzük indokoltnak, mert a magyar kritikus semmit sem értett meg annak a hatásnak az egészséges szelleméből, melyet Ruskin a könnyű evolúcionizmus ellen indított. A prerafaeliták tanítómestere elsősorban művészettörténész volt, s ma inkább vele és nem Péterfyvel értünk egyet, amikor a cinquecento művészetét nem emeljük a quattrocento, a reneszánsz építészetet a gótika,

Leonardót Giotto fölé, sőt biztosak vagyunk benne, hogy Dante nagyobb költő Ariostónál.

A két Arany elsősorban az angol irodalom változását kísérte figyelemmel. Hiba volt ez olyan korban, mikor a korszerű költészet legjavát franciák írták. Az olvasónak többiben az a benyomása, hogy a franciák megítélésében Németh G. Béla nem tudja kivonni magát nagy elődjei büvköréből: Sainte-Beuve-öt egyértelműen impresszionistának tünteti fel, kritikájának szemléleti oldaláról kevés szót ejt, módszerét nem jellemzi (258), Hugót — Aranyhoz hasonlóan — lebecsüli, költészetét „önmozgású gyönyörű szózuhatagnak” (25) nevezi, és nem mutat rá, hogy Arany alapvetően tévedett, amikor Baude-laire-ben a „végzetes dezillúziót” látta (21—2), s nem az emberi lét lényegére szüntelenül rákérdezőt. Mindezek azonban pusztá árnyalatok, lényeges hiányt egyetlen helyen vélünk észrevenni: a magyar szimbolizmus kezdeteiről szóló tanulmányban.

Németh Géza alapvető igazságra tapint rá, amikor a drámai feszültséget jelöli meg Ady szimbolizmusának legfőbb újságaként a Komjáthyéhoz képest (567). A kötet tanulmányai közül mégis ez az egyetlen, melyben törést vélünk látni. Lehetetlen a szimbolizmus jellegzetességeit megállapítanunk anélkül, hogy behatóan megvizsgáljunk Mallarmé költészetét. Nem azért, mintha ő lett volna az egyetlen szimbolista költő, hanem azért, mert az ő életművében futottak össze a legjobban azok a fejlődési vonalak, melyek találkozásakor történeti értelemben szimbolizmusról beszélhetünk. Ilyen szembesítés híján nem egy megállapítás (pl. „Ezért kísérfje a szimbolizmusnak majd mindig az életkultusz” 575) elnagyoltnak tűnhetik.

Szerzőnk legjobb korai tanulmányaiban némi távolság választotta el a tárgyat a módszertől: eszméáramlatok elemzését párosította arcképrajzolással. Az önmegszólító és az időszembesítő-létösszegző verstípust jellemző tanulmánynál tárgy és módszer már teljesen egybeform. Ez a két értekezés jelenti a legutolsó állomást szerzőjének eddigi fejlődésében. Eredményeik gyorsan átmentek az irodalomtörténeti köztudatba, ezért közhelyszerűnek tűnik a megállapítás: sajnálatosan kevés poétikai vizsgálódásaink közé tartoznak. Bennük hozza meg gyümölcsét Németh Géza németes tájékozottsága. Aligha vitatható, hogy a németek a metafizikát oly mélységben művelték, mint egyetlen más nemzet sem, s szerzőnket ennek a rendkívül gazdag örökségnek a beható tanulmányozása segítette hozzá az irodalom mélyen filozófiai értelmezéséhez. Mindkét esetben *filozófiai* irányultságú *műelemzésre* vállalkozott, a műalkotást az emberi lét sajátos értelmezésként tekintve. Heidegger *Sein und Zeit*

című művét vette vezérfonalul, s ez az elemzett költemények szigorúan történeti vizsgálatán kívül is indokolt, amennyiben az említett filozófiai munka vitán felül a legjelentősebb az egzisztencializmuson belül, olyan kérdéseket tesz fel, melyekre a marxista kutatóknak is meg kell találnia a saját választát. Németh G. Bélát műveltségének irányultsága és lelki alkata arra készítette, hogy a jelentős nyugati filozófiai iskolák közül az egzisztencializmus hatására válaszoljon rendkívül érzékenyen. Ezt tényként kell tudomásul vennünk, még akkor is, ha egyúttal sajnáljuk, hogy szerzőnk teljesen érzéketlen maradt a nyelvfilozófia által megvilágított kérdéskör iránt. Tévedés ne essék: nem a strukturalizmust hiányoljuk, hanem a műveknek olyan strukturális elemzését, mely a művészi szövegek és a mai olvasó kölcsönhatására, szűkebb értelemben pedig az esztétikai hatás sajátosságára derít fényt. „Nem hittem soha, hogy lehetséges és szükséges egy mű valamennyi elemét statisztikába leltározni” — olvassuk az Utószóban. Ez a bírálat érvényes arra az elemzésre, melyet Jakobszon és Lévi-Strauss *A macskák* című Baudelaire-sonettről készített, de nem az olyan elemzésre, mely pusztán a stilisztikailag érvényes elemeket veszi számba, mint például Riffaterre tanulmánya ugyanerről a Baudelaire-műről. Németh G. Béla verselemzéseiből a befogadáslélektani szempontok számbavételét, a műalkotás időbeli lefolyásában rejlő dinamika követését hiányoljuk. Funkcionális szemléletével Németh G. Béla párját ritkítja műelemzőink között: az elemzés lényegének az értelmezést tartja. Ez az értelmezés nála azonban túlságosan

közvetlen, fogalmi, statikus, és túlzottan hamar jut el hozzá, nem kerít sort a műalkotás esztétikai hatását előidéző belső feszültségek vizsgálatára.

Mindez azonban már tagadhatatlanul és bevallottan azoknak az eszményi követelményeknek a felállítására, melyek ugyan sosem érhetők el, mégis mindig szem előtt kell őket tartanunk. Egy 750 lapos és ennyire széleskörű anyagot felölő tanulmánykötet esetében könnyű részleteket kipécézni és nem egyetérteni velük. Siváran meddő csepürágásnak tűnik ez akkor, amikor a könyv egészét a példamutatóan egységes koncepció, világos érvelés, végiggondolás és árnyalt kifejtés jellemzi. Mivel azonban Németh G. Béla szinte maradéktalanul megvalósította kitűzött céljait, kénytelenek voltunk részletkérdésekkel foglalkozni, de közülük csak azokra térünk ki, melyeket lényegesnek vélünk az általa tárgyalt terület további feltárása szempontjából.

Ő maga így fogalmazza meg célját: „a kritika s az irodalomtörténet — amelynek az elemzés csak egyik műfaja — eleve interdiszciplináris, interkategoriális, intermedialis terület. Poétika is, de nem poétika, pszichológia is, de nem pszichológia, szociológia is, de nem szociológia, etika is, és nem etika, politika is, de nem politika” (741). A kötet egésze rendkívül magas színvonalon felel meg ennek a maximálisan széleskörű célkitűzésnek. Azzal a biztos tudattal próbáltunk eleget tenni „a legjobbról a legszigorúbban” elvének, hogy a létező legjobb magyar tanulmánykötetek egyikéről szólunk.

Szegedy-Maszák Mihály

BÁN IMRE: IRODALOMELMÉLETI KÉZIKÖNYVEK MAGYARORSZÁGON A XVI—XVIII. SZÁZADBAN

Bp. 1971. MTA Irodalomtudományi Intézet—Akadémiai K. 109 I. (Irodalomtörténeti Füzetek, 72.)

Napjaink kutatómunkájában mindinkább érezhető az egyes tudományok történetének feltárására irányuló törekvés. Egyre több szaktudományi kérdés merül fel, melynek kellő mélységű megválaszolásához elengedhetetlen a kor elméleti színvonalának ismerete, csak ehhez viszonyítva értékelhető a múlt egy-egy szellemi jelensége. A magyar irodalomtudományban az utóbbi években többször bebizonyosodott, hogy a további előre lépéshez föltétlenül szükség lenne egy a hazai irodalomtudomány történetét feldolgozó műre, melyre a szaktudomány — mind az irodalomtörténeti jelenségek értelmezésében, mind művelődés- és eszmetörténeti vonat-

kozásban — támaszkodhatna. Ilyen céllal indult meg az Irodalomtudományi Intézetben a kritikátörténeti szintézis kidolgozására irányuló munka, mely irodalmunk önszemléletét, valamint elméleti alapjainak kialakulását kívánja bemutatni.

Szervesen illeszkedik ebbe a nagyjelentőségű munkába Bán Imrének a XVI—XVIII. századi irodalomelméleti kézikönyveket feldolgozó műve, melyre teljes joggal mondhatjuk: úttörő jellegű munka. A magyar reneszánsz és barokk kor irodalomelméleti kézikönyveinek rendszeres számbavétele mindaddig nem történt meg, mindössze néhány részeredmény publikálására került sor.

Bán Imre kisonográfija nemcsak részletesen elemzi a kor retorikai és poetikai kézikönyveit, hanem kimutatja forrásaikat és tudománytörténeti helyüket mind hazai, mind európai távlatban. Így tehát képet alkothatunk az irodalomtudományunk történetében oly jelentős két és fél évszázad teoretikai fejlődéséről, s figyelmünket e vonulat főbb állomásaira irányíthatjuk.

*

A XVI. századi, meglehetősen szegényes magyar retorikai-poetikai irodalom legkiemelkedőbb termékével, Károlyi Péter: *Institutio de syllabum et carminum ratione* (Közlövár 1567) c. művével kezdődik az áttekintés. Ennek eredményeként kitűnik, hogy a korszerű és színvonalas munkára az európai humanista poetikák intellektualizmusa nyomja rá bélyegét, a szerző az imitáció teoretikusa, ugyanúgy mint jeles európai kortársai: Micyllus, Vida, Scaliger. Míg azonban ezeknek inkább csak nevét említi tájékozottságának bizonyítására, addig könyvét lényegében Rudolphus Gualterius zürichi teológus: *De syllabum et carminum ratione libri duo* c. művéből kompilálta. Az *Institutionak* és Gualterus könyvének összevetését, részletesebb tartalmi és forráskritikai elemzését egyébként a szerző időközben külön cikk keretében vitte tovább (ItK 1970. 560.), mely azért is vált rendkívül időszerűvé, mert Károlyi 64 lapos compendiuma a legrégibb magyarországi poetika-tankönyv, így a poetika-történeti vizsgálódásnak vele kell indulnia.

A következő jelentős megvizsgált mű Pécseli Király Imre: *Isagoges rhetoricae libri duo* (első kiadása: Oppenheim 1612) címen megjelent retorikája. Pécseli esztétikájának középpontjában az elocutio, a mű kidolgozása áll; különösen sokat foglalkozik a szóképekkel, s ezeken belül is a metaforával. Bán Imre megfigyelése szerint ez az elmélet Sperone Speroni irányába mutat, még akkor is, ha ezt az író tudatosan nem vállalná. Ezzel kapcsolatban merül fel bennünk a kérdés: vajon nem kellene-e Pécseli művét manierista retorikának minősíteni? — A vizsgálatból ugyanis nyilvánvalóan kitűnik, hogy gondolkodása a „késői reneszánsz elmélet körében” mozog (15), költészetéről pedig ugyancsak tudjuk, hogy kedvvel alkalmazza a manierista fordulatokat. Jó alkalmat kínáltna Pécseli munkássága a teoretikus és költő szembesítésére, valamint a poetikája és költészete közötti összefüggés vizsgálatára. Kár, hogy a tanulmány máshol sem vállalkozik az elméleti rendszerek, a teóriák deskriptív bemutatása mellett azok hatóerejének, poezisünkkel mutatott kapcsolatának elemzésére. Ilyen irányú vizsgálat beiktatása

mindenképp indokolt és tanulságos lett volna, még akkor is, ha a terjedelem tetemes növekedését hozta volna magával.

Pécselinél jóval kisebb jelentőségűek a XVII. század protestáns poetikái: Kőrödi Bedő Dániel száraz compendiuma, Aszalós Mihály manierista versfűzére, inspiráció nélküli iskolapoézise, Piscator és Andreas Graff magasabb elméleti tudatosságát nélkülöző tankönyvei. Szemhatárunk nem terjed túl az antik (legfeljebb újlatin) szerzőkön, így munkásságuk szürke, iskolás klasszicizmusba torkollik.

A történelmi-társadalmi folyamatok sodrásába ágyazva mutatja be Bán Imre poetika-történetünk további fejlődését. A XVII–XVIII. század fordulójáról két tipikus kézikönyvet említ; ezek közül a Vossius nyomán járó kolozsvári kiadású (1699) retorika a fenti csoporthoz, a klasszicizáló protestáns művekhez tartozik, a másik egy Soarez-átdolgozás, mely *Manuductio ad eloquentiam* címen, 1709-ben jelent meg Nagyszombatban. Ez utóbbi az olasz seicento barokk hatását tükrözi, s Tesauro: *Cannochiale aristotelico-jára* név szerint is hivatkozik. Tesauro ilyen nagymérvű és gyors magyarországi hatásának a kimutatása mindeddig nem történt meg, így ez új, értékes adatként kerül be irodalomtörténetünkbe.

A piarista Moesch Lukács *Vita poetica-jának* (Nagyszombat, 1693) méltán jut a könyvben kiemelkedő hely és viszonylag nagyobb terjedelem. Bán Imre „a magyarországi barokk költői gyakorlat példászerű önjellemzésének” (77) nevezi a művet, s méltán: lépten-nyomon tetten érhető benne a gyönyörködtetés esztétikája, az a fajta költői törekvés, melyet Gyöngyösi István valósított meg. A mű iskoladrama formájában íródott, valójában azonban csak színpadi fikció: a látszat és lényeg ellentéte, a színpompás lepellel fedett száraz valóság gyakran jelenik meg a barokk műalkotásokban.

A XVIII. században a fevilágosodás eszméi egyre több csatornán szivárognak be Magyarországra, s a jezsuitáknak létezők az ezek elleni küzdelem. A tanulmány további részéből kitűnik, hogy e harc a század jezsuita retorikáinak izlésváltásában tükröződik: a barokk egyeduralma lejárt, s a modernség igényével fellépő kézikönyvek új izlés, a klasszicizmus irányába hatnak. Így Gabriel Francois Le Jay: *Bibliotheca Rhetorum...* (Közlövár, 1751) c. műve már nyíltan szembefordul a Tesauro-féle acuteczával és a *Manuductio* által magasztalt diszes spanyol-olasz modorral, s mintabeszéd-gyűjteményét cicerói normák alapján állítja össze.

De jelentősebb ennél Kaprinai István szónoklattana, az *Institutio eloquentiae sacrae*, melynek két kötetét Kassán 1758-ban, ill. 1763-ban jelent meg. Ezeknek részletes

vizsgálata alapján kitűnik a kassai jezsuita vonzódása a franciás klasszicizmushoz — szemben a barokk tudományoskodással és skolasztikus pontoskodással. Ha nem is szakít teljesen a barokk prédikáció-stílussal, annak burjánzó hajtásait a ráció és egyszerűség irányába igyekszik mérsékelni. Újabb értékes megfigyelést jelent ezen a ponton Dominique Bouhours és Kaprinai elveinek párhuzamba állítása: a szerző meggyőző példák sorával mutatja ki a francia jezsuitának a kassai szónoklatra tett hatását, s teljes joggal húzza alá Kaprinainak a franciás érdeklődésű kassai csoportba tartozását. A magyar felvilágosodás előzményeinek kutatása során, úgy véljük érdemes lenne ezt a XVIII. század közepén Molnár János körül Kassán kialakult írói csoportot részletesebb vizsgálat alá venni!

Kaprinai művel lényegében véget ért a barokk egyeduralma a teoretika terén: igaz, a stílusnak egész a század végéig akadnak követői (Gyöngyössi János, Dugonics András), lassan azonban átveszi helyét a deákos klasszicizmus.

A tanulmány végső eredményei között szerepel az alábbi megállapítás: „A retorika és a retorikus fogantatású költészet csak akkor és oly mértékben vált időszerűvé, amikor a „modernség” többszörös forradalmi áttörés segítségével Cicero és Quintilianus ízlésszabályozó tekintélyét megszüntette.” (97) — A fejtegetések alapján ez a tétel meggyőző, hisz a retorika domináns szerepe csak a XIX. század első felében szűnt meg, valóban többszöri stílusváltás és ízlésszabályozás ut in; a hihetetlen szívóssággal századokon át ható antik örökség csak a gondolkodás teljes átalakulásával vesztette el uralmát.

Jelentős eredménye még Bán Imre munkájának a vizsgált periódus kézikönyveinek csoportosítása, mely sokszempontú, körültekintő elemzés révén alakult ki, s melynek során világosan elválik a két főtípus: a reneszánsz hagyományokat továbbvivő, de „iskolás klasszicizmusba hanyatló” protestáns művek, s a modernségre törekvő, európai látókörű katolikus munkák csoportja.

Az itt megvizsgált kézikönyvek sorát szervesen egészíti ki a szerzőnek egy már korábban megjelent tanulmánya *Hányoki Losontzi István poetikájáról* (Studia Litt. II. Debrecen, 1964). A nagykőrösi rektor *Artis poeticae subsidium* (Pozsony 1769) c. tankönyve a későbarokk poezis kanonizálása, melynek elveit Gyöngyössi János, Mátyási József, Édes Gergely és más — a XVIII. század végén nagy népszerűségnek örvendő —

költők valósították meg. Látjuk tehát, hogy míg egyfelől barokk-ellenes tendenciák jelentkezésének (Le Jay, Kaprinai) vagyunk tanúi, addig másfelől az elméletben is továbbélnek a barokkot „szentesítő” szabályok.

Az áttekintésnek így végére érve, elgondolkodtató, hogy 1772 előttről egyetlen magyar nyelvű poetikánk vagy retorikánk sincs, holott minden nagyobb nyugat-európai országnak megvannak már a XVI–XVII. században az anyanyelvű kézikönyvei. A latin nyelvűség azonban nem jelentheti azt, hogy ezeket a magyar irodalomelméletben nem kellene számon tartanunk, hanem sokkal inkább igazolja azt a követelést, hogy a hazai latin nyelvűséget állítsuk vissza jogaiba, s a Magyarországon latin nyelven ható eszméket is szellemi életünk szerves részének tekintsük. Bán Imre könyve többek között ennek a törekvésnek a jogosságát is bizonyítja!

*

Többször elhangzott már, hogy a XVI–XVIII. századi magyar retorikus próza vizsgálata eléggé elhanyagolt területe kutatásainknak. A retorika ugyan nem kimonodottan barokk sajátság, mégis — mint Bán Imre megállapítja — „mindent elborító uralma kiváltképpen jellemző a barokk kor irodalmi tudatára és ízlésére” (14). Úgy hisszük, az ilyen vizsgálódások útjából jelentős akadályt hárít el a kor retorikai kézikönyveinek bemutatása, hisz a szépirodalmi szövegek elemzése csak a mögöttük álló elméleti rendszerek ismeretében történhet meg. Ezt a lehetőséget teremtette meg Bán Imre munkája, amely az egyes kézikönyvek leírása során a fejlődést előrevivő momentumok megragadására törekszik. Így Károlyi Péter poetikájában kiemeli a korszerűséget: a humanista intellektualizmust, Pécseliben a késő reneszánsz csillogásra törekvést, a *Manuductio*-ban a tesaurói barokk hatását, Moesch Lukács ízig-vérig barokk elméletét, Kaprinai *Institutio*-jának pedig klasszicizáló hajlamát.

Elsősorban stílus- és ízléstörténeti áttekintést kaptunk tehát kézikönyveinkről; a további feladatok közé tartozik, hogy ezeknek költészetünkre gyakorolt hatását megvizsgáljuk. Bán Imre tanulmánya ehhez megadja az alapokat, gazdag jegyzetanyaga és bibliográfiai utalásai komoly segítséget adnak az ilyen irányú kutatásoknak.

Bitskey István

A századforduló idején irodalomtörténet-írásunk még jobbra csak a nagy terjedelmű Arany-tanulmányokkal (*Bánk bán, Zrínyi és Tasso, A magyar nemzeti versidomról* stb.) vetett számot. Szerkesztői munkásságával már egy emberöltővel később kezdtek foglalkozni, az akadémikus és tudományos-szerző Aranytól pedig alig másfél évtizede van körvonalazott, biztos ismeretünk. Az idevágó anyag hatalmasan megnőtt a Kritikai Kiadás prózai kötetének megjelenésével: kivált szerkesztői üzenetei, glosszái, „titoknoki” jelentései nyitnak egészen új, gazdag tárnákat a kor részletei iránt érdeklődő szakembereknek.

Keresztury Dezső nem efféle mélyfúrásra, hanem az egész tudósi, kritikusi pálya áttekintésére vállalkozott. Nem néhány tucat filológusnak, historikusnak, de szélesebb olvasótábornak szánta művét, azért annak stílusa sem a megszokott értekező hangnem, néhány fokkal magasabb az érzelmi hőmérséklete. Lelkesedik hőseért, tárgyáért, ám nem csap át lelkesedésbe: könyvének gerince szilárd alapon nyugszik, a szűk terjedelemmel jól gazdálkodik majd mindenütt a legfontosabbra koncentrál. A szerző joggal látja Arany Jánosban a paraszti eredetű értelmiségit, akinek a jobbágyorsról nincsenek igen súlyos emlékei, megőrzi demokratizmusát, azonban érzelmi—értelmi világával egy újszerű, polgári színészeti rétegbe olvad. Jó az is, hogy a kőrösi esztendőkből Keresztury inkább a fényeket, mint az árnyakat emeli ki. Nagykőrös szerinte az autodidaxis rendszeressé válásának s a kritikus inasveinek időszak: Toldi írója dolgozatokat javítva formálja ki minden hibára figyelmeztető, mégis türelmes irodalompedagógusi módszert. Az áttekintés során központi szerephez jutott az 1860—65 közötti periódus: bámulatos ekkor a költő termékenysége, vállalkozókedve, mindössze a Petőfi-barátság hónapjaihoz hasonlítható. Éppúgy elkészül akkor a *Buda halálával*, Shakespeare-fordításokkal, *Az ember tragédiája* átsimításával, két nagy remekíró sorozatának elindításával és részben bírálatával, amint papírra vet vagy ötszáz lapnyi kitűnő értekezést megrecenziót, *Toldi szerelme* jó egyharmadáról nem is szólva. S ki számlálná meg a folyóirataiba öntött rengeteg glosszát, szerkesztői üzenetet és az íróbarátaival váltott leveleket? Ezt a témédék és zömében igen nagyértékű munkásságot csak a nemzet sorsában bízó alkotó fejthette ki, ha lassanként 1865 felé tán fogyatkozni is kezdett hite. A szerkesztő nagyszerű teljesítménye nem pótscelekvés, nem a maga műfajaiból kiszorult költő gyökértelen kísér-

letezése, amint ezt az Arany 1848 utáni „tragédiáját” megkonstruáló Lukács György és Hermann István főtételezték.

Árnyalt, túlzásoktól mentes Keresztury-nál az utolsó másfél évtized freskója is. Ír az egyetemi magyar irodalomtörténeti katedra elutasításának történeti következményéről, a főtktár kezdeti széles tudománypolitikai szemhatáráról, ám nem tagadja az út lefelé hajló ívét sem: „később munkájából hiányzott a kezdeményezés lendülete”. (205) ... „kedvéből, erejéből csak arra futotta, amit, magára halmozva, el kellett végeznie” (206).

Ez a megtört akadémiai ív csak halvány párja Arany még sokkal keserveesebb költői elnémulásának (1865—1877), a nemzeti nyilvánosság előli visszavonulásának. Keresztury nem először néz szembe e problémával (vö. 1950-es *Hallgató Arany* c. cikkét), s válasza a réginek kidolgozottabb változata. Hangoztatja a nagy költő családi gyászát, megfoglyatkozott egészségét és ihletét, hivatali terheit, legmélyebb okként mégis a kor elleni passzív tiltakozást jegyzi föl „1867 azonban s főként az, ami utána következett, megnyugtanni sem tudta, nemhogy kielégíteni vagy lángra gyújtani.” (194) Más nézetet vall Sötér István (*Arany János, a gondolkodó*, 1967), aki az Arisztophanész-fordításra (1871—74) s a *Toldi szerelmére* utalva erősen vitathatóan tartja magát az elhallgatás tényét is. Politikai ellenvetése is van. Miért okozott volna neki — kérdi — oly nagy csalódást a dualizmus kora, melyet különben is Deák híveként és barátjaként kellett szemléljen.” (*Az ember és műve*. Bp. 1971. 223.)

Úgy gondoljuk, az igazság inkább Keresztury oldalán van. Az évtizedes némaság természetesen nem abszolút, ám a megelőző szakaszhoz képest már meghökkentően makacs. Éppen az hallgat el Aranyban, ami 1860 körül csaknem előzménytelenül, lendületesen és meglepően bontakozott ki: a nemzeti ódaköltő, valamint az irodalom-szerző. A *Toldi szerelmét* folytatja ugyan egy darabig leánya elvesztése (1865) után is, 1868—1874 közt azonban ezt is félreteszi, s amivel elkészült, az meg sem közelíti az első hat ének idillt, tragédiát, részletező lélekanalizist egymásba sűrítő összetett szépségét. Deákhoz való ragaszkodása aligha csillapította győtrő kétélyeit 1870 után. Hiszen a „haza bölcse” fokozatosan félreállt, erkölcsé, életstílusa, európai szintű liberalizmusa rendre kivesztett a „gründoló”, majd Tiszáék őr-ségváltását is elfogadó kormánypartból. Ezekután az elnémulás súlyosságát mind-

össze egyetlen érveléssel lehet kétségbe vonni: az Arisztophanész-tolmácsolással. Milyen mélységig mozgatta meg ez Arany János lelki-szellemi énjét, miként kapcsolódik művei láncolatába, felfogható-e az *Őszikékre* történő előkészületnek? — Megannyi kérdés, amelyekre nem felelt még kielégítően az Arany-kutatás!

A tudós Arany pályarajza néhol a kelletténél szűkszavúbbá válik. Mintha attól tartana a szerző, hogy a bonyolultság, összetorlódott ellentmondások felvázolása már megzavarná a fővonalat, elhomályosítaná nagy klasszikusunk kritikusi, esztétikusi jelentőségét. Áll ez különösen arra, ahogy Aranynak a reált s ideálét összeegyeztető elveit ismerteti (168—170). Keresztury itt szinte csak a lapszerkesztői és fordítói gyakorlat „realizmus pártiságá”-ra hivatkozik, amely előremutatóbb a *Vojtina Ars poeticája* többértelmű, általánosságban maradó tételénél. Kétségtelen igazság, hanem mennyivel többértékes mindaz, amit erről Barta János, Németh G. Béla, Sötér István vizsgálódásai folytán tudunk. Az eszményítő realizmusnak meg a polgári apológiának áttételes összefüggése ma már vitathatatlan; s bár Arany János csakugyan kitűnően tájékozódott a kortársi Európában, kiegyenlítő humor-kultusza, a verses epikai műfajok távlatainak túlbecsülése, mégiscsak lényeges ponton székítette látóhatárát. (Minderről azért sem vehet tudomást az olvasó, mert a kötet irodalomjegyzéke pár sor, nem egyéb a kritikai kiadás jegyzetanyagára történő utalásnál.)

Egy-két helyen a tanulmány azzal ad nagyobb súlyt Arany később erősen vitatott téziseinek, hogy azok saját művészi gyakorlatából vett eredetét hangoztatja. Keresztury előbb idézi Császár Elemér elutasító sommázását a *Naiv eposzunk* alap gondolatáról („a nagy művészettel és szakudással fölépített alkotmány mellyel Arany [...] föltevését

támogatta, összedőlt”), majd kijelenti: „Pedig Aranyt ez esetben sem a tudományos, hanem a költői gond égette. (108) De hátha nem tévedett a költő igénye egy már-már eposzá kerekedő ómagyar mondatömbre? Négyesy, ifj. Horváth János s mások nyomán Klaniczay Tibor leszögezi a Kézikönyv 1. kötetében: „egy 'naiv eposz' esetleges létezésében a tudomány még nem mondta ki az utolsó szót...” (29). Rendkívül érdekes, hogy mai filológiaiánk — Arany többágú hipotézisének egyik ágát magáévá téve — Salamon, Géza meg László trónviszályában keresi a föltételezett XI. századi epikus kompozíció eseményanyagát. Ez az eset jellemzően példázza, mennyire érdemes költőnk tudományos tételeinek utóéletét egészen napjainkig bemutatni, s ennek elmaradását a verstani dolgozatok esetében is sajnáljuk. Bizonyos: a tanulmány kicsiny, zsebkönyvszerű alakja eleve szűk korlátot szabott az efféle áttekintéseknek. Azonban egy tudós életrajzában mégsem játszhatnak másodrendű szerepet a tudománytörténeti hossz- vagy keresztmetszetek. Ezek számára nem is lett volna lehetetlen helyet biztosítani egyes szépirodalmi művek (pl. Az *elvezett alkotmány*, *Toldi*) ismertetésének elhagyásával.

Ez a kismonográfia nagyon sok mindenben örzi a rokonságot a szerző maradandó értékű Arany pályaképevel („*S mi vagyok én*”...), mely 1856-ig kísérő klasszikusunk útját. Másfelől előlegezi is a folytatást, a „*S mi vagyok én*...” második kötetét. Hisszük, hogy e nagyon várt második kötet majd szélesebb összefüggésekbe állítja a kritikus, esztéta, irodalombúvár Arany János működését, és fontos elvi vonatkozások esetében nem tartózkodik a felemás, ellentmondásokkal átszótt jelenségek dialektikus megragadásától.

Nagy Miklós

GONDOS ERNŐ: BÁLINT GYÖRGY ALKOTÁSAI ÉS VALLOMÁSAI TÜKRÉBEN

Bp. 1969. Szépirodalmi K. 236 l.

A legutóbbi évtizedben Magyarországon kultusza támadt Bálint Györgynek; 1961-ben, majd 1966-ban műveinek minden korábbinál teljesebb kiadása jelent meg, kitűnő tanulmányok vázolták fel szellemi arcképét, olvasóinak és értőinek táborra megnyitott. Mai marxista értelmiségünk közel érzi törekvéseihez a doktrinárséget elkerülő, a szocializmus igazságait mindig az egyetemes kulturális hagyományhoz kapcsoló, gyakran stílusukban is bravúros írásait. Az egyén, a szubjektív oldal kérdéskörét előtérbe állító

vizsgálódásai, lélektani és etikai érdeklődése, az emberi választás, felelősség problémáinak hangsúlyozása a mostanában aktuális marxista személyiség-kutatás ősvé és rokonává teszik. Mindez hátterre és indoka annak a ténynek is, hogy Gondos Ernő Bálint Györgyről szóló kismonográfiája népszerűsítő célzatú sorozatban, XX. századi nagy íróinkat és költőinket bemutató portrétanulmányok között jelent meg.

Az *Arcok és vallomások* sorozat funkciójához, jellegéhez képest Gondos esszéje inkább

ismeretterjesztő, mint tudományos mű, inkább az eddigi szakirodalom eredményeinek összefoglalása, mint önálló kutatásokat, új elvi felismeréseket tükröző monográfia. Könyvének mégis van néhány figyelemre méltó tárgyi felfedezése és eredménye. Így mindenekelőtt gazdag és változatos *illusztrációs anyagot* közöl, amely — mint egy jó dokumentumfilm — személyes közelségbe hozza hőst és korát; nem korlátozódik az intim, családi mozzanatokra, hanem munkában, társaságban, kiránduláson, külföldön is bemutatja Bálintot, kéziratok és személyi iratok fényképeit közli, felidéri kedvenc képzőművészeti alkotásait, lapokat, amelyekbe dolgozott, könyveket, amelyeket olvasott stb. Legfeljebb az életében megjelent, de ma már kevésbé hozzáférhető könyvei (címlapok) fotóit lett volna érdemes még beiktatni.

Bálint életrajzát illetően is van Gondosnak néhány új felfedezése és megállapítása. Közli Bálint György József Attilához írott levele fotokópiáját, amely bizonyítja, hogy 1932-ben már személyesen ismerték egymást (74); idézi egy személynévtárából eddig nem közölt jelentését *Veszély Ázsiában* c. 1940-ben megjelent művéről (159–160); levéltári kutatásokon alapul az a negatív tanulsága is, hogy kétségbe kell vonni és a helyszínen felülvizsgálni a Bálint halálával kapcsolatban mindmáig kritika nélkül elfogadott adat helyességét (218). Felhasználta a szerző egy sor élő tanú, Bálint kortársai nyilatkozatait és emlékezéseit is; ezek közül a leginkább figyelemre méltók — bár alapos tudományos összevetést és ellenőrzést igényelnek — a Radnóti Miklósnétól, Agárdi Ferencről, Horváth Mártontól és Vértés Györgytől származó információk. A könyv életrajzzal és filológiával kapcsolatos hiányosságai jelzésére ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy nem érinti pl. Bálint sikertelen egyetemi felvételi kísérletének kérdését, holott erre a korábbi szűkszavúbb életrajzok kitértek, alig beszél baráti és mozgalmi kapcsolatainak életrajzi oldaláról, s a későbbi kutatásra hagyja ama tevékenységének feltárását is, amelyet német és angol lapok tudósítójaként fejtett ki.

A kötet nemcsak ábrázolja, meg is szólaltatja Bálint Györgyöt. A teljes terjedelemben vagy kivonatban *idézett művek* kiválasztásával általában egyetérthetünk; nem mintha sok más hasonlóan magas színvonalú írás nem kíváncsné a kötetbe, de a terjedelem véges, s a bekerült művek is — egyedül a hosszadalmas Kozarek-interjú kivételével (32–37) — jól reprezentálják sokoldalú tehetségét.

A könyv koncepciója, elvi megalapozása jobbra követi a hatvanas években irodalomtörténet-írásunkban kialakult Bálint György-értelmezést. De minthogy ez az iro-

dalomtörténeti kép maga sem teljesen egységes, s főleg minthogy Gondos Ernőből nem hiányzik az a hajlam, hogy rálicításon forrásaira, túlozza, sarkítsa, egyszerűsítse tételüket, ki kell térnünk Bálint megítélésének néhány sarkalatos kérdésére. Az első: *Bálint György és a szocialista irodalom viszonya*. Hogy érett éveiben marxista kritikus volt, a néprfront-szellem egyik legkövetkezetesebb képviselője, hogy működése a szocialista irodalom történetének fontos fejezete, abban a kutatók többsége megegyezik; elfogadja ezt a tételt a *Kézikönyv* is [VI/105]. Pándi Pál némileg másképp fogalmaz, azok közt tartja számon Bálintot, akik „nem voltak kommunisták”, de „a marxizmus, a szocializmus hatókörében”, a szocialista mozgalommal és eszmékkel „termékeny kapcsolatban” alkották meg életművüket. (Pándi P.: *Elsüllyedt irodalom?* Bp. 1963. 59–60.) Pándi tételében az az elv és figyelmeztetés a lényeges, hogy a két háború közötti magyar szocialista irodalmat az eddigiektől differenciáltabban kell tárgyalni. Gondos az életrajz kései szakasza — az 1942. évi vizsgálati fogás — kapcsán idéz egy kortársi nyilatkozatot arról, hogy Bálint „párttag nem volt, de a párt politikáját tudatosan és következetesen támogatta — noha voltak fenntartásai.” (214). Elvileg helyes, hogy az irodalomtörténet az eszmei hovatartozást, s nem a politikai mozgalmat gyakorlatához való viszonyt tartja döntőnek. De a szocialista kultúra és irodalom körén belül lehetnek általánosítható különbségek a Bálint-típusú „szimpatizánusok” és az illegális párttagok magatartása, gondolkodása között. Ez a pozíció teszi lehetővé, hogy némi távlatból szemlélje a munkásmozgalmat, ahhoz képest is toronyőr legyen, s látványos viták nélkül mondja ki a maga — olykor teljesebb — igazságát. Ebből is fakadhat, hogy elkötelezettségében, pártosságában a „felháborodás”, a tagadás dominál; tudja, hogy „a felháborodás nem csupán negatívum”, de ami ellen lázad, azt pontosabban látja, mint az ellenkezőjét: „Egyelőre még birtokon kívül állok, még nem formálhatom meg tökéletesen az újat — most még csak felháborodhatom a meglévő ellen.” (Intelmek kezdő felháborodóknak) Az a réteg, amelyet Bálint gyakran közvetlenül megszólít írásaiban s amelynek egész munkásságát szánja, az „ifjú intellektüel”; e következetes értelmiség-pedagógiai célzat hangsúlyozása nélkül ugyancsak aligha határozható meg szabatosan Bálint egyénisége és helye a kor szocialista irodalmában.

Az effajta árnyalatok iránti érzéketlenség teszi, hogy Gondos — noha nem tagadja a kommunista forradalmár és az antifasiszta magatartás rokonságát — igencsak félreérthető szavakkal határolja el a kettőt Bálint György értékelésében: „Hosszú ideig

és makacsul 'csak' antifasiszta minősítést kapott nálunk Bálint György, és ez az értékeléssel emelt jellemzés túlságosan kicsinyes (1) ahhoz, hogy továbbra is elfogadjuk" (65).

Gondos is érzi a definiáló megkülönböztetés szükségességét, s felveti a kérdést: „milyen volt (Bálint) marxista műveltségének természete" (78). Arra a helyes következtetésre jut, hogy a hazai baloldali mozgalomban a húszas évek végén a marxizmus politikai-gazdasági, a harmincas évek elején-közepén pedig filozófiai dokumentumai, klasszikus szövegei iránt nőtt meg az érdeklődés, s Bálintra — József Attilával együtt — többek között az akkor kiadott „fiatal Marx"-művek problematikája, szelleme is hatott. Az ezzel kapcsolatos tartalmi kérdéseket azonban merő általánosságággá egyszerűsíti (81), pedig hogy bonyolult filozófiai kapcsolatokat jó idézettel vagy tömör magyarázattal népszerűsítő szinten is lehet érzékeltetni, azt pl. Bálintnak Nietzschehez, Freudhoz való viszonyáról szólván ő maga is szemlélteti (89–91).

Bálint és a kommunista mozgalom kapcsolata *történeti kérdéseket* is felvet, amelyek az individuális pályakép és a magyar szocialista irodalom egyetemes fejlődése szempontjából egyaránt lényegesek. Gondos Ernő szerint kb. 1932 nyaratól „számíthatjuk Bálint elköteleződését a kommunista mozgalommal" (61); a művek tanúsága azonban inkább az, hogy már 1930-ban írott cikkei marxista publicistára vallanak, később „a meghódított területet járja be, a megtalált utat teszi szilárdabbá, szélesebbé" [Kézirat VI/103.]. 1932–33 már a második választás elé állította a korábban a szocialista mozgalomhoz csatlakozó értelmiségieket, s köztük Bálintot. Gondos helyesen látja, hogy ekkor kényszerítő erővel merül fel a mozgalom vagy visszavonulás, különbéke közötti választás, de ezt a drámai pillanatot nem különbözteti meg a mozgalommal való első „elköteleződéstől" (vö. 61–63.). Bálint György ekkori magatartásában az az etikai érték, hogy a növekvő veszély tudatában sem tért le útvjáról; ha a *Settembrini úr hadat üzen Hitlernek* megírása 1930-ban ritka tisztánlátást és előrelátást jelez, a *Settembrini úr tragédiája* 1933-ban már bátor következeteséget. Egyébként a hagyatékából előkerült legkorábbi Bálint-mű, a *Therzitész* c. diák-kori Homérosz-parafraízis kapcsán éppen Gondos bizonyítja be, hogy a szolidaritás a szegényekkel, meg a hatalmasok elleni harc gondolata és érzelme már a húszas évek elején szerves része volt Bálint jellemének. A Gömbös, majd Hitler uralomra jutásához fűzhető „korszakváltás" ábrázolásával kapcsolatban meg egy apróbb megjegyzés: Fejtő Ferenc rossz példa a zsidó értelmiség ama

típusára, amely ebben az időben likvidálja mozgalmi kapcsolatait, sőt Fejtő később sem vedlett — s különösen nem emigrálásig — „vad antikommunistává" (vö. 62.).

Bálint összeforrottságát a népfrontpolitikával minden méltatója kiemeli. Gondos is jól érzékelteti, hogy Bálint e tekintetben megelőzi kora munkaszocializmusát, s évekkel a Komintern VII. kongresszusa előtt már olyan politikát és morált sürget, aminőt ott fogalmaztak meg (84., 125.). Azonban Gondos a népfrontpolitika fogalmát túlságosan kitágítja; nemcsak a kritikus Bálint tematikai sokoldalúságában, (képzőművészetről, filmről, fotóról stb. is írt) fedezi fel a szellemi-művészi erőt ösztönző és tömörítő magatartást, hanem abban a kényszer szülte tényben is, hogy különféle világnézeti elveket követő lapokba írt (125.).

A kritikusok és irodalomtörténészek olykor a kérdés valódi jelentőségét meghaladó terjedelemben és kevésbé indokolt polemikus hangnemben bizonygatják a *Bálint-művek irodalmi rangját* s azt, hogy a nagy publicisztika irodalmi érték. E tekintetben Gondos álláspontja igen radikálisnak látszik. Bevezetőjének első méltató mondata: „Bálint György *költői* életművet hagyott ránk" (5); helyteleníti, hogy „Bálint epitheton ornanisai: 'a nagy publicista' és a 'kiváló kritikus'" (161). De így voltaképp azt a „merev, történetietlen műfajszemléletet" képviseli, amelyet szubjektív szándéka szerint oly lendületesen kívánna leleplezni. Ezért állítja, hogy Bálint írásainak elevenségét, maradandó hatását „nem magyarázhatjuk meg a legkiválóbb újságírói erényekkel sem" (167). Érvei, amelyekkel e nagyszerű publicisztikai vagy esszéisztikai művek szépprózai, művészi minőségét akarja túlzó módon előtérbe állítani, nem elfogadhatók. Az életmű egyességé, szervezete nem tartozik a szépirodalom jellegzetes ismérvei közé (vö. 168.); s nemcsak a „költői prózát", hanem a jó újságírást is megkülönböztetheti a tudományos stílustól a szavak „többértelműségének", „szemantikai gazdagságának" kihasználása (vö. 175.). Gondos azokból a találó esztétikai és stilisztikai észrevételekből indul ki, amelyeket Koczka Sándor tesz Bálint-tanulmányában az általában rövidebb életű műfajok „irodalmi metamorfózisáról", de fejtegetése erőltetett, stilisztikai meg tartalmi belemagyarázástól sem tartózkodó szövegelemzésbe torkollik (175–176). A két háború között fellendült magyar esszéirodalom s benne Bálint prózája természetesen érintkezik a szorosabb értelemben vett szépprózával; Bálint némely műveit szatirikus, szociografikus vagy lírai önvallomás jellegük az átlagosnál is jobban közelíti a rokon szépirodalmi műfajokhoz; de a tartalom és forma mesterkélt különválasztása

nélkül még ezekben sem láthatunk mást, mint átmeneti, s épp átmenetiségükben szuverén műformákat. A kérdésben nagyon illetékes Fábry Zoltán meghatározásai szerint „a publicisztika az igazságkeresés művésze”, „a publicista a legmagasabb fokon az erkölcsi zsenit adja” (*Síószi délelőttök*. Bratislava 1968. 297–298.). Bálint ars poeticája sem volt, nem is lehetett más.

A harmadik kulcskérdés az *értékelés*; alapja csak a sokoldalú kitekintés lehet, a tárgyilagos összehasonlítás a kor más jelentékeny esszéistáival, publicistáival, kritikusaival. Ezt a „szembesítést” a József Attila, Radnóti és Bálint György életművében közös motívumok jelzése nem helyettesítheti. Sajnos, Gondos többnyire csak mechanikusan utal néhány kapcsolatra és hatásra (a fiatal Bálintnál kimutatja Karinthy hatását, a sajtószemle műfaja kapcsán említi Nagy Lajost), a városi szegénység életéről szóló írásokban pedig a népi szociográfiák „városi megfelelőjét” látja. De hogy a satíra-író Bálint magatartása és stílusa beletartozik egy vonulathoz, amelyet Gábor Andor, Karinthy Frigyes, Nagy Lajos neve is jelez, hogy az antifasiszta „közírásban” a harmincas években Szerb Antal, Gaál Gábor, Fábry Zoltán és egyes népi írók is jelentékeny alkottak, hogy a kritikus Bálint teljesítményét — Gaál és Fábry mellett — Halász

Gábor, Németh László, Gró Lajos, sőt Révai József és Lukács György egyidejűleg kibontakozó munkásságához kell mérni, erről nem esik szó Gondos könyvében, tényleges értékkelő összevetésekről még kevésbé. Nem is a felsőfok miatt, inkább a párhuzamos törekvésekről való hallgatás miatt érezzük túlzónak és egyoldalúnak Gondos értékelését, amely szerint Bálint „korának legnagyobb magyar publicistája volt” (7) s „az igazi etikai és művészi értékek iránti érzékével fölötte állt mind a polgári, mind pedig a kor kommunista kritikájának” (129).

Bálint Györgynek ez a pályaképe korántsem teszi feleslegessé a következő, alaposabb feldolgozást. A munka hiányosságai megoldandó problémákra figyelmeztetnek, amelyek részint Bálint életrajzával és eszméletörténeti helyével, részint a II. világháború előtti korszak haladó irodalmi mozgalmi belső rétegződésével vannak kapcsolatban. Módszertani fogyatékoságai elsősorban a sokoldalú összehasonlító vizsgálatok fontosságát sugallják; a korszak mély megértéséhez egyaránt szükség van a művészkollektívák, a szellemi élet „kiscsoportjai” intenzív vizsgálatára és a nem szociológiailag összetartozó, de eszmékben, műfajokban, stílusban rokon alkotó egyéniségek, életművek alapos összevetésére.

Csűrös Miklós

SÍK SÁNDOR: A KETTŐS VÉGTELEN

Válogatott munkák. 1–2. köt. Kardos Klára közreműködésével szerkesztette: Rónay György. Bp. 1969. Ecclesia. 368; 243. 7 + 5 t.

Bár az előttünk levő verseket, egy drámát, továbbá több tanulmányt tartalmazó kötetek anyagának válogatását elsősorban a katolikus kiadó szempontjai határozták meg, s bár egy világibb válogatás a hangsúlyt egyik-másik esetben máshová helyezte volna, a két kötet egészében véve mégis a lényeges vonásokat megmutató betekintést enged Sík Sándor életművébe. Ugyanezt mondhatjuk el Rónay Györgynek életrajzot, pályaképet és méltatást jól összeötvöző bevezető tanulmányáról is. Ez ideig alighanem ez a tanulmány mond a legtöbbet Sík Sándor egész pályájáról, s mint ilyen, századunk magyar irodalomtörténetéhez is értékes hozzájárulást ad. Alap gondolatát (szerzője szavait idézve) a következőkben foglalhatjuk össze: „Mindjárt első lépésénél ott van tehát a lelkeből, természetéből adódó 'modernségnek', meg a magyar körülmények közt papi hivatásából következő, vagy legalábbis papi

hivatásától elvárt 'antimodernségnek' az ütközése. Dilemma, mely hol többé, hol kevésbé élesen egész pályáját és életét végig fogja kísérni; s ezt a pályát és életet akár így, ebből a szempontból is lehet szemlélni és értékelni: mint a már kezdeteiben adott alapvető dilemma személyességében is általános érvényű, példaszzerű föloldását és megoldását.”

De vajon a lélek legmélyén valóban fel lehetett-e oldani ezt a dilemmát? És vajon (bennünket most ez érdekel) a költő is megtalálta a megoldást? Ez nem egészen bizonyos. Talán még az a „csupa kedv, öröm és optimizmus” is, amit már Kosztolányi Dezso meglátott az első verseskötetéről írott kritikájában, és ami még majd sokáig alig tud hiteles lírai tárgyat találni magának, inkább a dilemma elől való kompenzációs menekülés, mint valóságos feloldás gyanánt hat. Menekülésnek a papköltő alázatos ön-

megtagadással vállalt és kötelező szolgálatnak érzett szerepébe. Ez a kötelező szolgálat követelte meg tőle, hogy egy ideig még egy anti-Ady prózát is magára öltve a Prohászka Ottokár nevével jelzett „diadalmas világnézet” hangját harsonnázza. Ekkor még az „új idők új dalainak” katolikus változatát látja benne és bizonyára ez az illúzió is belejátszott abba, hogy a Nyugat akkortájt dekadensnek tartott lírikusaival rokon hangon próbálja megfogalmazni egy tetőtől talpig egészséges ifjú szerzetes napba néző optimizmusát. Ez a programszerű antidekadencia persze inkább problémátlanság volt, mint egészség. A háborús évek alatt és az 1920-as évek elején azután egy ideig a hazafias költő szerepének vállalását tartotta kötelezőnek, s őszintén, becsületesen, de amint később maga is rádöbben, időnként politikai naivitással és hamisnak bizonyult illúziókkal eltelve játszotta végig. Sokáig csak a stílus nyugtalansága figyelmeztet arra, hogy már akkor jóval többet érzett meg azokból a problémákból, amelyek e végzetes esztendőkhöz a haza és a magyarság fogalmát kísérték, mint amennyit a szerep kötelező koturnuszának visszahúzó ereje miatt nyíltan megfogalmazhatott belőlük.

Egészeiben véve mégsem annyira hagyományvédő, vagy éppenséggel konformista líra ez, mint ahogy akkori közönségének egy része gondolta volt, és gondolják néha ma is. Verseiben ugyan látszólag semmi olyasmi nincs amire egy konzervatív szemlélet vagy akár a versek teológiai kicsengését kereső egyházi cenzúra ryugodtan ne írhatta volna rá a kötelező „nihil obstat”-ot (bár úgy tudom, hogy kitaruló természetlírájának néhány motívuma miatt egyidőben panteista rokonszenvvel vádolták), de a költő szavainak csak nehezen, néha inkább csak retorikával, mint igazi poézissal összehangolt kavargásából mégis a lélek önmagának sem bevallott disszonanciájára következtek tünk. E disszonancia azonban a papköltő szigorú öncenzúrája következtében csak a versalkotásnak a tudat számára jórészt ellenőrizhetetlen szféráiban engedhetett utat magának.

Pályájának harmincas éveig húzódo első szakasza épp ezért csak torzó maradt, az önmagát (a kétségtelen tehetség gyakori felvillantása ellenére is) megcsontított személyiség tragikus torzója. Az irodalomtörténet számára azonban épp ez a torzó beszédes, hiszen arról tesz vallomást, hogy a modern magyar líra nagy erejű sodrásra elöl egy tehetséges lírikus még akkor sem vonhatta ki magát, ha világnézete és hivatása a tőle való merev elzárkózást követelte volna meg.

A költő pályája második felében a korábbi versek a didaktikus hangot sem megvető, sőt

tudatosan vállalt retorikája egyre inkább háttérbe szorul, bár teljesen sohasem tűnik el. Lírája addig nemegyszer csak a penzumoknak adott, ha mást nem, nyelvi erőt, ettől kezdve kitaruló emberszeretetének és mélyülő problémátlanságának néha már expresszionista stílushangulatú beütésekkel is színezett eszközevé válik, s egyben a lélek mélyének olyan tendenciáit is megsejteti, amelyekről külső és belső gátlások miatt egyébként alig tehetett volna vallomást. Illyés Gyula alighanem erre gondolt, amikor tisztá, hibátlan magyar verselését, kifogástalan ritmusát és csillogó nyelvi és költői szépségeit dicsérve, azt is észrevette, hogy „óvakodó fájdalma vagy öröme a szavak vontottságából vagy lüktetéséből, a költői képek színezetéből kerül elénk.” Az 1931-ben megjelent *Fekete kenyér* c. lírai önéletrajzától kezdve azután egyszerűbb, természetesebb hang uralkodik el költészetében. Nem utolsósorban Bartók és Kodály, vagy a Nyugat újabb nemzedékének egyszerűsödő formavilágának, népies zizeinek és szociális érzékenységének hatására.

Rónay György versértő szemmel történt válogatása kedvünk szerint is, a lírikus Sik Sándor pályájának második felén alapul. Szívesen vettük volna azonban, ha az *Advent* c. szavalókórus-oratóriumának néhány szép részletét is bemutatja s az 1940-es évekből való *Égigérő torony* c. drámája mellett (bibliai szimbolikájában a kor égető kérdései kavarognak), az önéletrajzi vonatkozásokban gazdag *Testvérek* c. drámájából is közöl valamit. Mindkettő szerzőjük egyre inkább erősödő szociális érzékenységről tesz tanúbizonyságot.

Ez utóbbi különben kétségtelenül szoros összefüggésben volt azzal a versekkel is jól kiolvasható belső válsággal, amit Rónay György, ahogy ő mondja, „a lehető legdiszkrétebb összefoglalásban” a következőképp ír le a már idézett portréjában: Eddig az úgynevezett „keresztény Magyarország” mintegy a tenyerén hordozta, megbecsülte, úgy tartotta számon, mint a maga emberét; s most egyszerre, anélkül, hogy ő maga jöttányit is változott volna, egyszerre gyanús, félig-meddig kegyvesztett, s legföljebb csak „mentesített” lett ugyanabban a „keresztény Magyarországnak”.

Rónay ezt a válságot a szegedi esztendő végű szakaszára helyezi el (1945-ig tanított Szegeden), pedig valójában már sokkal régebben, legalábbis a harmincas évek elején elkezdődött, s kiváltója sem a származása miatt bekövetkezett kegyvesztettség vagy az a sok megaláztatás volt, amit a fasizmus utolsó éveiben még egyes rendtársaitól kénytelen volt elszenvedni. Ő maga változott meg, több jöttányit is, már azaktól az évektől kezdve, hogy 1930-ban a piaristák elő-

kelő pesti gimnáziumától a szegedi egyetem magyar irodalomtörténeti tanszékére került. A professzorság szabadabb életformája, az irodalmi élettel való közvetlenebb kapcsolat s nem utolsósorban a sokféle környezetből verbuválódott hallgatóival s rajtuk keresztül az ország valóságával való összetalálkozás az évek során egyre jobban megmutatta neki, milyen ingoványos talajon élt az a „neobarokk Magyarország”, amely életének addigi kereteit meghatározta.

Különben már az egyetemi tanársága előestéjén írt esszé-trilógiájában olyan megértéssel sőt beleéléssel írt Adyról, amellyel a Nyugat körén kívül addig szinte senkisé, az a komoly elmélyedés pedig, amellyel Ady előtte csak ritkán vizsgált formavilágához közeledett, ma is megérdemli a huszadik század specialistáinak figyelmét. Igaz, hogy a kötet első és utolsó része ugyan aránytalanul megnövesztette Gárdonyi és különösen az azóta megfakult Prohászka Ottokár jelentőségét, de mind a kettő, különösen pedig az egri remetéről szóló, részleteiben sok ma is helytálló vagy legalább elgondolkotató megfigyelést tartalmaz. Sik Sándor portréjának teljességéhez egyébként az is hozzátartozik, hogy később már Móricz Zsigmondot tartotta kora legjelentősebb magyar regényírójának, sőt a harmincas évek vége táján a szegedi egyetemmel Nobel-díjra akarta javasoltatni, s ez a kísérlete nem is annyira az egyetemi hatóságok, hanem a közoktatásügyi minisztérium merev ellenállásán bukott meg. Ekkor már arra is kezdett rádöbbenni, hogy Prohászka életműve, amelyből őt, különösen ifjú éveiben leginkább az ragadta magával, ami Bergsonnal érintkezett vagy érintkezni látszott, a keresztény humanizmust mélyen sértő tanítások veszedelmes mikróbáit hordozta magában.

Mi, akik a szegedi egyetemen diákjai voltunk már azt a professzort szerethettük meg benne, aki Adyt úgy mutatta be nekünk, hogy „vér a vérünkéből”, s aki, alighogy elfoglalta katedráját, egyetemeinken először hirdett többféleves kollégiumot a XX. század magyar modern lírájáról s aki a következő években, amint ez az előttünk levő kötetben közölt egyik rövid visszaemlékezéséből is kiderül, (*József Attila emlékezete*) többször is sort kerített arra, hogy a Nyugat második, sőt harmadik generációját is megismertesse hallgatóival. És folytathatnám azzal, hogy József Attilát, elüldöztetését korrigálandó, egy verstani disszertáció megírására biztatta, s hogy Szerb Antalt s utána nemsokára a Szegedi Fiatalok két baloldali hírből álló tagját habilitálta magántanárává, de talán ennél is jelentősebb, hogy professzorsága idején hallgatói százait nevelte az élő magyar irodalom szerelmésévé.

Professzorsága alatt írt könyvei közül főképp a Pázmányról írt monográfiája emelkedik ki, különösen kitűnő s máig sem eléggé hasznosított stíluselmzéseivel, háromkötetes *Esztétikájának* az elvont spekulációktól idegenkedő józan, és ugyanakkor állandóan egy avatott műértő inspirációját is eláruló empiriáját pedig azok is becsülhetik, akik egyébként nem értenek egyet alapkoncepciójával. A most kiadott két kötet talán irodalomtörténeti műhelyébe is közelebbi bepillantást engedhetett volna. (Egyes fázisait leginkább egyetemi előadásai jegyzeteiből lehet, és érdemes lenne, rekonstruálni.)

Az előttünk levő kötetek tanulmányainak nagyobb része különben a katolikus irodalom problémáival foglalkozik. De a katolikus irodalom problémájáról írt *Egyetemesség és formából*, sőt még az irodalom vallásos lelkiéleti jelentőségéről írt *Szent Jeromos barlangjából* is legalább annyira a költő és az esztéta, mint a teológus szól olvasójához s ad a problémákat sem megkerülő kalauzokat a a modern katolikus irodalom világának megértéséhez. A tanulmányok egy másik csoportja a magyar költők istenelményét vizsgálja, köztük külön tanulmányban Vörösmarty Mihályét és a József Attiláét. Egy nem-katolikus alapvetésű vizsgálódás a problémát bizonyára sok vonatkozásban más oldalról közelítén meg, az övénel kevésbé nyitott katolikus szemlélet viszont a kapuk túlságos szélesre tárásával vádolható. Bár-hogy is közeledjünk azonban ezekhez az irodalomtörténet számára sem érdektelen problémához, Sik Sándor tanulmányai, nemcsak egy elfogatlanságra törekvő katolikus álláspont megnyilatkozásai gyanánt érdemlik meg figyelmünket. Azzal a ritka erényükkel is, hogy szerzőjük személyében az ilyen vizsgálatokhoz elkerülhetetlenül szükséges teológiai ismeretek az esztéta és az irodalomtörténetíró műértésével egyesülnek.

A válogatott művek második kötetét kifejezetten hitbuzgalmi írásokat tartalmaz, s ezért kivülesik vizsgálódásunk területén. Mégis, mondjuk el róluk, hogy ezekben is ott érezzük az író és az esztéta állandó jelenlétét.

A tanulmányok sorát mind a két kötetben a Sik Sándorról készült fényképfelvételek szép gyűjteménye egészíti ki. Örültünk volna ha ezek egyik-másika a tanítványainal teázó vagy kiránduló professzor világiasabb arcát is megmutatja, hiszen ez az arc épp annyira az övé volt, mint az, amely a reverendában felvett képekről néz felénk. Radnóti Miklós egyik naplójegyzetében „nagy professzornak” nevezte s ezt a megállapítást bizonyára még mindig abban a tudatban idézhetem, hogy ma is mindenki aláírja, aki valamikor tanítványa volt.

Baróti Dezső

Mályusz Elemér: Az V. István-kori gesta. Bp. 1971. Akadémiai K. 151 l. (Értekezések a történeti tudományok köréből. Új sorozat, 58.)

E munkájában Mályusz Elemér professzor érdekes, izgalmas témát tűzött tollhegyre: olyan gestáról készített monográfiát, amely önálló megfogalmazásban nemhogy nem maradt ránk, hanem már eredeti formájában a korábbi krónikás anyag kiegészítésének, korszerűsítésének igényével *fragmentális* megjegyzések formájában építette tovább a magyar történeti irodalomnak végül is a XIV. századi krónikakompozícióban kiteljesedő épületét. Olyan gestáról van tehát szó, amelynek pusztá létét is a XIX–XX. század fordulójának történetkutatása ismerte fel, amelynek szerzőjét pedig csak egy közel negyedszázada napvilágot látott dolgozat vélte megelni Ákos mester személyében, s még két évtizede sincs, hogy kísérlet történt a historikus önálló szöveghagyományának és mondanivalója tendenciájának felderítésére.

Mályusz Elemér — ritka erény a krónikakutatók között — bevallottan épített a szakirodalmi előzményekre, mintegy alapul használta azokat saját fejtegetéséhez. Nem kritikátlanul tette azonban ezt. Tárgyalása gerincévé (fejzetecímei egy része — *A klerikus; Követként Nápolyban; V. Istvánról, az ifjabb királyról; A királyi kápolna* — is erre utal) Ákos mester életpályájának, illetve az életpálya által teremtett, biztosított, olykor pedig egyenesen predesztinált ismeretanyagának és felfogásnak a *kapcsolatát* állította. Annak szellemében járt el tehát, hogy egy műben nemcsak a kor *objektív* képe, hanem az auktornak saját életútja, tapasztalata alapján kialakult *szubjektív* szemlélete is tükröződik. Ákos mester különböző időpontokban és különböző időtartammal az egyházi hierarchiában pesti plébános, székesfehérvári érkanonok, budai prépost volt, a közéletnek e tisztségektől nehezen elválasztható síkján pedig a királyi káplán és a királynéi kancellár funkcióját töltötte be. Az V. István-kori gesta írójáról Mályusz Elemérnek sikerült puszta e gesta szövegének elemzése alapján bizonyítania, hogy egyetemet végzett, az egyházjogban járatos klerikus volt, aki tevékenyen részt vállalt a korának politikai életében, diplomáciai küldetéssel szolgálta az uralkodó családot, aki érdeklődött a székesfehérvári és budai káptalan alapítástörténete iránt stb. A gesta szerzője *lehet* tehát Ákos mester is, ez azonban nem több — igaz, valóságos — lehetőségnél, amint ezt Mályusz Elemér világosan kifejezésre juttatja: „feltevések eleve megengedhetők ott, ahol a szerző személye lényegében hipotetikus” (10). S azzal, hogy mégis *Ákos mester* életpályája és gestája egymásra bizo-

nyító (bizonyítani látszó) szálait elemzi, a dolgozat írója vajon nem kerül-e így saját, imént idézett megállapításával ellentétbe? Úgy véljük, nem. Az auctor bizonyosan abból a körből került ki, amelyikbe Ákos mester is tartozott: az oligarcha származású és tudatú arisztokrácia egyházi pályára lépett és hivatalai révén a királyt szolgáló tagjai köréből. Jobban kellene a számba jöhető „jelölteket” ismernünk ahhoz, hogy az Ákos mester mellett szóló — komoly — *lehetőség* a csaknem kétségtelen *bizonyosság* szintjére emelkedhessék.

A középkori krónikák szerzőségének kérdéséről — főleg persze akkor, ha maga a krónika nem szól szerzőjéről, illetve ha egy-egy krónikán több auctor keze nyoma is feltűnik — azért is nehéz bizonyosat mondani, mert korántsem egyszerű dolog a szövegtörténet fázisainak felderítése, az interpolációk megállapítása, az egyes szövegrészek kor és szerző szerinti elkülönítése. Mintha Mályusz Elemér egy kissé az indokoltan optimistább lenne e kérdésben: „A történetírás történetének vizsgálatánál érvényesíthető módszertani elvek napjainkra oly mértékben kiforrottak, hogy könnyen alkalmazhatók. Nem nehéz tehát tisztázni, hogy egy középkori krónikás elbeszélésében, miközben évszázadokkal korábbi eseményekről esik ott szó, mint tükröződik vissza korának felfogása, s ebből mennyi saját írói egyéniségének visszfénye.” (10) A középkori auctorok anonimítása önmagában korlátozó tényező a tükrözés szubjektív faktorának leválasztásában. Azonos vagy közel azonos korban élt szerzők esetében pedig csak a felfogásbeli különbségek teszik lehetővé a szövegek provenienciájának hozzávetőleges tisztázását. Magunk inkább csak kérdésként vetnénk fel: nem „hangolta-e” túlságosan széles, nagy tartományokat befogadó hullámhosszra a dolgozat írója Ákos mester koncepcióját? Vajon megnevezhette-e egyazon auctor — Ákos mester — a hét magyar vezér „leszármazottait”, továbbá a bevándorolt (advena) nemzetségeket? Vajon elképzelhető-e, hogy ugyanegy szerző méltatlanul ekképpen: ha Magyarországot egyedül a hét kapitány nemzetsége telepítette be, hogyan magyarázható az Ákos, Bor és Aba nemzetség és más magyar nemések származása, akikről közismert, hogy nem jövevények, hanem szkítiai eredetűek (omnes isti non hospites, sed de Scytia descenderunt), s ugyancsak ő konstatálja azt: a bevándorlók nemzetsége a magyarokéval azonos (hospites... nobilitate pares Hungaris)? Nem állítjuk, hogy itt egymást kategorikusan kizáró ellentétéről lenne szó, elképzelhető tehát — mint Mályusz Elemér tárgyalja — egyazon szerzőtől való eredeztetésük. Nem szabad azonban komoly mérlegelés nélkül el-

vetni azt a lehetőséget sem, hogy e passzusok és felfogások megfogalmazásában két szerző játszott cselekvő szerepet, az egyik a magyar, a másik az idegen eredetű — vagy legalábbis részben idegen eredetűvé minősített — arisztokrácia közelebről ma még nem látható érdekeinek adott hangot. Ahhoz, hogy eme ötlet hipotézissé emelkedhessen, megint csak többet kellene tudnunk, ezúttal azt kellene tisztáznunk: mennyiben képez tárgyi-tartalmi, vagy akár egyetlen korhoz, esetleg szerzőhöz kapcsolható felfogásbeli egységet a XIV. századi krónikakompozíció több helyéről (a Géza fejedelemmel, a Péter királlyal kapcsolatos képből, magából az advenalajstromból stb.) kitesző jövevény-probléma?

A Mályusz Elemér által az V. István-kori gestát érintően elvégzett rekonstrukció mind módszerét, mind eredményét tekintve példás. Köz helyszámba megy Mályusz Elemérről kapcsolatban nagy olvasottságára, fejtegetéseinek európai horizontú megalapozottságára utalni. A számos frappáns részlet-megfigyelésen kívül olyan maradandó érvényű fejtegetést köszönhetünk ennek, mint amilyen *Az író európai kapcsolatai* c. fejezetben olvasható, ahol felvázolja a dolgozat szerzője a XIII. századi európai történetírás általános ismérveit, e ponton érdekes adalékot szolgáltatva Kézai Simon írói attitűdjéhez is.

Mályusz Elemér sikerrel értelmezi a XIV. századi krónikakompozíció számos olyan fejezetét (elég a kalandozásokat tárgyaló caputokra, vagy az advena-lista több, korábban sok fejtorést okozott — a Tata, a Becse-Gergely stb. nemzetség eredetét tárgyaló — fejezetére utalnunk), amely eddig ellenállt a megoldási kísérleteknek. A forráskritikai kutatás épít még bizonyonnal Mályusz Elemér ama megállapításaira is, melyek Ákos mester írott forrásaival kapcsolatosak; különösen sokatmondó annak dokumentálása, hogy Ákos mester olvasta a tatárjárás két krónikásának, Rogeriusnak és Spalatói Tamásnak elbeszélését, ismerte Viterbói Gottfried *Pantheonját*. Kevés e hely mindazon eredmények akár csak rövid ismertetésére is, amelyekkel Mályusz Elemér könyve ismereteinket gazdagította. Mint a kérdés monográfiaja egyrészt kétségtelenül összegzi és lezárja a problémákat, másrészt azonban mindazon pontokon — pl. a XIV. századi krónikakompozíció kronológiai vázát illetően —, ahol ezt a kutatás elmaradása miatt nem teheti, jelzi a nyitott kérdéseket, és pusztá felvetésükkel megoldásukra ösztönöz.

Mályusz Elemér 1967-ben bocsátotta közre *A Thuróczy-krónika és forrásai* c. könyvét, mely egy tervezett — és immár hosszabb ideje kész — forráskiadvány bevezetésül készült, s amelyben alig 4 oldalnyi hely jutott

Ákos mesternek. A jelen, közel 10 éves munka ugyane forráskiadvány azon kommentárainak összefoglalása, amelyek az Ákos mesterrel kapcsolatba hozható krónikafejezetekhez kapcsolódnak. Megismerve e kiváló dolgozatot, betekintést nyerve ily módon a Thuróczy-kiadás kommentáriba, valamennyi medievista nevében csak sajnálhatjuk, hogy az említett editio megjelenése még mindig várat magára.

Kristó Gyula

Papp Géza: A XVII. század énekelt dallamai. Bp. 1970. Akadémiai K. 733 I. 6. t. (Régi Magyar Dallamok Tára, II.)

Ez a monumentális kötet 38 forrásból 505 dallamot tesz közzé. A közlés rendjét a strófászerkezet, ezen belül a soronkénti szótagszám határozta meg. Anyagában, módszerében a Csomasz Tóth Kálmán által összeállított XVI. századi dallamrét folytatása néhány szerencsésnek mondható eltéréssel: a dallamokat már a főszóvegeben violínkulcsba átírva adja, így ezek a zenei átlagolvasó számára is élvezhetők; a dallamra és a szóvegre vonatkozó jegyzeteket egybe olvasztotta, ez meg a kötet használatát könnyíti meg. A jegyzetek részletesen foglalkoznak az egyes dallamok és szóvegek eredetével, kapcsolataival és utóéletével, és felsorolják az „ad notam” utalások révén az illető dallamhoz tartozó egyéb szóvegeket is. Az apparátus általános része bevezető tanulmányként a kötet elején található. Itt mindenekelőtt a kötetben közreadott anyag forrásairól kapunk részletes tájékoztatást, mégpedig külön a dallamok, külön a szóvegek forrásairól (II–III. fejezet); két további fejezet a dallamanyagot tekinti át (a IV. a strófászerkezet és ritmus, az V. a dallamformák és dallam-típusok szempontjából); a VI. fejezet „Megtalált dallamok” címen a nótautalások révén kikövetkeztethető dallamokról, valamint a népi hagyományban megőrzött és feltehetőleg XVII. századi dallamokról szól; „Énekelt dallamaink idegen kapcsolatai”-t tárgyalja a VII, terjedelmes fejezet, a közreadott anyagnak ugyanis bizonyíthatóan 46%-a, feltételezhetően további 25%-a idegen, főleg szlovák (cseh) és német eredetű. A bevezető meg van fejelve, illetőleg meg van toldva egy-egy fejezettel. Az elsőtben a XVII. század magyar költészetének történetét kapjuk, különös tekintettel a műfajokra és a szóvegek dallammal való összefonódottságára, az utolsó fejezet a XVII. századi külföldi kapcsolatokat tekinti át. E két fejezeten latszik leginkább, hogy a tanulmányt fejlesztett kritikai apparátus a kandidátusi fokozat elnyerésére készült. Stílusa, szemlélete remény-

telenül múlt századi, egyes kifejezéseit, félmondait akár Thaly is írhatta volna („vérzivataros idők”, „a bujdosó kurucok ajkán egymás után csendültek fel az énekek”), s ezen az sem segít, hogy olykor az „osztályérdekek” vagy akár az „örökös jobbágság” is szóba kerül. Az elvi igényű szintézis nem Papp Géza műfaja; az ő igazi erőssége: nagy tömegű adat logikusan rendszerezett, jól áttekinthető, könnyen kezelhető és a lehető legpontosabb tálalása. Erről csak a legnagyobb elismeréssel szólhatunk; e sorok írója két hónapi intenzív *használat* után győződött meg arról, hogy a kötet az anyagot közlő kiadványok közül filológiai megbízhatósága, tömörsége és használhatósága miatt toronymagasan kiemelkedik. Papp Géza nem szorítkozott a pusztán anyaggyűjtésre és feltárára, hanem új eredményekkel is gazdagította az irodalomtörténetet, zenetörténeti eredményeiről itt nem is szólva. Sok egyéb mellett hadd említsük meg a szövegek idegen nyelvű forrásainak módszeres kinyomozását, kutatásai különösen szlovák, cseh és lengyel vonatkozásban jelentősek. Mintaszerű a XVII. századi strófászerkezetek összeállítása és elemzése is, ezek ismerete nélkül régi magyar versetani kérdésekhez e nélkül nem lehet hozzáférni. Érdemes tudni, hogy Papp Géza az utolsó, aki még erejéigben tanulmányozhatta Kájoni Jánosnak a második világháború óta lappangó kéziratait, ezekről adott pontos leírásai a szó szoros értelmében forrásértékűek. Mint-hogy e kéziratok előkerülése egyelőre nem remélhető (igaz, hogy a Csiksesobotfalvi kéziratot azóta megtalálták az OSzK Zeneműtárában, de az erdélyi kéziratok sorsa legalábbis bizonytalan), kívánatos lenne, hogy Papp Géza mindazt, amit e kéziratokról annak idején feljegyzett (különösen a Kájoni-Hymnáríumra gondolunk) összefüggően is közölje.

A kiadvány használatát az alábbi módosítások még könnyebbé tették volna: 1. A három incipit-mutatót eggyé lehetett volna olvasztani, a jelenlegi felosztásnak semmi elvi jelentősége nincs, egy-egy ének megkeresése így viszont sokszor nehézkes. (Ez egyúttal önkritika is: a Régi Magyar Költők Tára köteteinek a végén is többféle kezdősor-mutató van — feleslegesen.) 2. Nem ártott volna a gyengébbek kedvéért (akikhez e sorok írója is számítja magát) a legfontosabb források dallam-anyagáról teljes elszámolást adni, vagyis azokat is megemlíteni, amelyeket a Régi Magyar Dallamok Tárának két kötete *nem* közöl, s röviden megindokolni, miért nem közli őket. 3. Bizonyos kéziratokra való hivatkozásnál jó lett volna a különböző kezeket jelölni, főleg ott, ahol időben igen távolos beírásokról van szó. (Pl. a Pécsi-kz. 1674-i keze és 1710 utáni bejegyzései, vagy a

Petri-ék. 1630—1631-ből származó törzsanyaga és 1663—1668 közötti második rétege.) — Elnézésen, hibán úgyszólván lehetetlen Papp Gézárt rajtacsípní. Idegen forrás megjelölése egy esetben elmaradt (210. sz.: Krisztus ártatlan bárány — O Lamm Gottes unschuldig) egy másik esetben pedig ellentmondásos: a 81. és a 157. sz. alatt idézett Gloria a Turóci-cantionale két helyén szó szerint azonos szövegű, forrásként mégis két különböző szlovák ének van megjelölve. A Szegegy-féle Jézus szűzek koronája *nem* a Jesu corona virginum fordítása, csak első soraik azonosak. (72. sz.) — Több helyen elmaradt latin szövegek magyar fordításainak megemlítése, melyek ugyanarra a nótára mennek: 67. sz. Fit porta Christi pervia — Ez a nap a Krisztus jegyese (TC); 145. sz. Tu, qui es notitia — Istennek hű szolgája (Káj.); 145. sz. Quicunque vult animam — Hogyha valaki akar (Káj.); 155. sz. Exultet et laetetur — Örüljön és vigadjon (Káj.); 160. sz. Redemptor orbis natus est — Megváltónk nekünk születék (TC); 197. sz. Ave manus dextra — Üdvözlégy Krisztus jobbkeze (Káj.). — Ez a néhány megjegyzés azonban mitsem változtat a végső értékelésen: e kötet még nagyon sokáig a régi magyar irodalom kutatóinak alapvető kézikönyvei közé fog tartozni.

Stoll Béla

A Rákóczi-szabadságharc és Európa. Szerkesztette és válogatta, a magyarázatokat és jegyzeteket írta: Köpeczi Béla. Bp. 1970. Gondolat K. 390 l. (Auróra, XXXVII.)

Köpeczi Béla elismeréssel fogadott monográfiája után — (*A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország*, Bp. 1966.) — megújuló szakmaközi érdeklődés fordult a szerzőnek a téma alapszövegeit közreadó jelen köteté felé. Az irodalomtörténeti érdeklődést alátámasztja, hogy a monográfiából ismert kitűnő eszméletörténeti vizsgálatot, a Rákóczi-szabadságharcra vonatkozó európai közgondolkodás keresztmetszetét most a gazdagon feltárt irodalmi-publicisztikai dokumentumokkal közvetlenül hozhatja párhuzamba az olvasó.

A dokumentum-gyűjteményt bevezető tanulmány igen határozott, világos vonalvezetésével tűnik ki. Főcélja, hogy tömör, de minden lényegre kiterjedő áttekintését adja Európa XVIII. század eleji politikai, eszmei küzdelmeinek; széles perspektívában láttassa az „európai válság időszakában” a politikai eszmék heves összecsapásának nemzetközi megnyilvánulásait, s ezeknek összefüggésébe helyezze el a „magyarok ügyét”, Rákóczi Ferenc szabadságharcának hullámvérését. E célkitűzésből fakadóan minta-

szerű eligazítást nyújt abban a — jórészt a szerzőtől feltárt — tetemes európai irodalomban, amely a korban élénken reagált Rákóczi kurucainak harcára. Körültekintően világítja meg az egykorú európai kiáltványok, újságok, folyóiratok, pamfletek stb. alapján, hogy milyen eszmei visszhangja volt a polgári fejlődésben előbbrejáró Nyugat-Európában a magyarok Habsburgok elleni harcának. Ez a küzdelem — állapítja meg — bárha feudális jellegű volt, az önálló állami létért is folyt, s így szolgálta nemcsak a nemességet, de a parasztságot is, minek következményeként sok szempontból tovább mutatott jó előre. Európa szükségszerűen nem anakronisztikus jelenséget látott benne, az iránta megnyilvánuló érdeklődés megalapozott volt, s ennek megfelelően fokozott figyelemmel fordult feléje. Kőpeczi Béla érvelése és a szövegek egyképpen meggyőződen cáfolják azt a régebbi feltételezést, miszerint Európa visszhangtalan maradt volna a Rákóczi-szabadságharc ügye iránt.

A szövegek kiválasztásában — helyesen — az a törekvés vezette a szerkesztőt, hogy azokat a legfontosabb dokumentumokat, s egyben izgalmas olvasmányokat tegye közzé, amelyek az európai közfelfogást ténylegesen befolyásolták, és amelyek alapján a mai érdeklődő leginkább lemérheti az egykorú külföldi reagálás jellegzetes eszmei, politikai irányait. Ezt a célt a szövegekhez adott tájékoztatók és jegyzetek nagyban elősegítik. A kuruc háborút tárgyaló publicisztikai írások négy főbb csoportot alkotnak: Részben a kuruc publicisztika dokumentumaiban, részben az osztrák ellenpropaganda anyagában tájékozódhatunk; másfelől a felemás holland és angol álláspontot, továbbá a tisztán kurucpárti francia nézeteket kifejező irodalmat ismerhetjük meg.

A kuruc publicisztikai irodalmat a *Recrudescunt*, az onódi trónfosztást bejelentő *Kiáltvány a keresztyén világhoz*, az *Egy lengyel királyi tanácsos levele egy birodalmi nemesúrhoz a magyarországi ügyekről* és *Az erdélyi fejedelemség jogainak biztosítása az általános békekötéskor* című írások szemléltetik. (Eredeti címek: *Manifeste du Prince Rakoczy*; *Lettre d'un Ministre de Pologne*; *Déduction des droits de la Principauté de Transilvanie*.) E művek alapján is okkal szűrhető le az az álláspont, hogy a Rákóczi-szabadságharc Európára kisugárzó publicisztikája nem volt kisebb értékű és nem volt kevésbé színvonalas mint az ellenséges propaganda. Más kérdés, hogy elegendő volt-e? Nyilvánvalóan látszik azonban, hogy Rákóczi igen nagy gondot fordított, adott lehetőségein belül Európa helyes irányú tájékoztatására és a külföldi megnyilatkozások figyelésére. — Kőpeczi Béla kiemeli, s valóban feltűnő, hogy e nemzeti, jogi érveket fel-

sorakoztató publicisztikai irodalomban mennyire kevésbé hivatkoznak vallási érvekre, s így még a protestánsok sérelmei is csak a törvények és kiváltságok sorában kapnak említést. Viszonyítva a nyugati érvelésekhez, szembeéltől például a vallásszabadság ügyének előtbremutató, haladó megítélése.

A Habsburg-propaganda, — melyet a kötetben a *Rákóczi sötét kamráján nyitott ablak titkos indítékainak szemügyre vételére* (*Fenestra camerae obscurae Rakoczianae*) című irat, valamint a *Disputa, avagy heves szócsata egy bátor császári lovas és egy magyar rebellis között* című verszet képvisel, kommentár nélkül elárulja megtévesztő, néhol felháborító szándékait. A *Fenestra camerae* főként az állítólagos francia intrikák leplezésére törekszik, Bécs angol és holland szövetségeseinek megnyugtatását kívánja elérni, s mód nélkül hivatkozik az Európát fenyegető török veszély elhárításában vitt, szinte kizárólagos Habsburg érdemekre. A *Disputa* viszont konkrét, hazai témákat vet fel, s sajátos módon a magyar kuruc irat költészet modorában, annak ellenagitációja akar lenni. Vele kapcsolatban nem egy kérdésben érdemes lenne az ellentétes párhuzamokat és a formai megoldást alaposabban szemügyre venni. — A kuruc témával foglalkozó német nyelvű irodalom, a főleg Kölnben megjelent iratok jellemző sajátossága, hogy bárha magukévá teszik is, de fenntartásokkal kezelik a Habsburg-propaganda érveit. Így a *Rákóczi-féle háborús tűz* (Ragoczsische Kriegsflamme) a szokványos publicisztikai tényezők mellett a szabadságharc belső indítékait elemzi előszeretettel, s végre is a személyi és vallási sérelmeket Bécs szemére veti. Mégha nincs is szó itt a kurucok iránti rokonszenvről, mégis a Habsburgok Magyarországon követett módszereit érthetően helytelenítik.

A protestáns politikai írók állásfoglalása, — akikre a kuruc publicisztika különböző oknál fogva nagy hatással volt, — Európa-szerte igen bonyolult, ellentmondásos volt. Egy hollandiai protestáns például eleve gyűlölte XIV. Lajost, így a francia király által támogatott magyar szabadságharcral sem rokonszenvezett. De ugyanakkor a Habsburgok katolicizmusát sem szenvedhette, miáltal a magyarországi protestáns sérelmeket szívén viselte. Mindezen túl még ahhoz is kellett tartania magát, hogy Hollandia Bécsnek lekötöztetett szövetségese. Az ilyen ellentmondások tömege ellenére mégis az látszik, hogy a megosztott felfogás formálódása közben a kuruc publicisztika jogos érvelése e területen is erősen hatni tudott. — A sokban hasonló angol álláspontot leginkább a neves angol író, D. Defoe 1707. szept. 2-től dec. 5-ig naponta közzétett cikksorozata érteti meg. (*A Weekly Review*

Magyarországról.) Az erősen franciaellenes író világosan kifejezést ad annak az angol külpolitikát is meghatározó nézetnek, miszerint Rákóczi harca a magyarok szabadságküzdelme az angolokkal szövetséges Habsburg-hatalommal szemben, és minthogy nem a vallási sérelmek benne a döntőek, a kurucok háborúja nem lehet angol-ügy. Ámde Defoe elismeri azt is, hogy a magyarok „el vannak nyomva, üldözik és kifosztják őket, hogy rosszul bánnak velük...” stb., és hogy „ez a nemzet azért fogott fegyvert, hogy visszaszeresse ősi jogait”. Okkal következik tehát, hogy az író a „moderatio” hívének tartva magát, valamely békés megoldást keres és ajánl.

A tárgyba vágó francia publicisztikai irodalom világosan és egyértelműen a Rákóczi-szabadságharc ügye mellett foglal állást. A kötetben gazdagon képviselt francia munkák kapszán két író nevét emeljük ki méltán: Eustache Le Noble-ét és Jean de la Chapelle-ét. Mindketten többírányú értékes irodalmi tevékenységükkel a magyar ügy melletti szép kiállásukról ismertek. Az elsőtől, a La Fontaine-i fabulák és mesék művelőjétől, *Az oroszlan barlangja* című párbeszédés pamfletet közli a kötet, mely a hollandok sikertelen békeközvetítő szerepét gúnyolja szellemesen, bizonyítva, hogy a császár és a kurucok közt idő előtt nem lehet békekötés. — Jean de la Chapelle francia akadémikusnak fiktív, politikai-publicisztikai levelezéséből kitűnően választott szövegrészt olvashatunk a kötetből. (*Lettre d'un Suisse à un François, XLIV.*) Ebben a levélben egy állítólagos Franciaországban élő Rákóczi-hű magyar és egy francia fogságba esett Habsburg-párti magyar beszélgetése található, amely „Magyarország jelenlegi ügyeit” tárgyalja erőteljesen kuruc irányzatossággal. — *A magyar elégedetlenek kiáltványa* (Mémoire en forme de Manifeste) több változatban közreadott szövege 1704 körül igen hatásonan tette érthetővé a magyar szabadságharc céljait Európa számára. A kiáltvány egyik változata feltehetőleg Jean-Baptiste du Bos munkája, akinek esztétikai munkássága közismert. — *Az Egy angol püspök pásztorlevele a magyar protestánsokhoz és a Mercure Galant válasza* címen szereplő publicisztikai írás lényegében az angol nézetekkel szembeni franciaországi vitát rögzíti, melyet egy párizsi „tudós abbé” értelmez céljának megfelelően.

A Rákóczi-szabadságharc európai kapcsolatát és eszmei, politikai visszahaját kiválóan megvilágító eme szövegkiadás minden bizonnyal maradandó értékű munka. Azzá teszik maguk a jól válogatott dokumentumok, s nem utolsósorban a szerkesztő előszava, alapos tájékoztatói és precíz jegyzetei is. A kötet munkatársai, mint a szövegek

fordítói általában a szaktudomány kitűnő művelőiként oldották meg feladatukat. A francia, latin, német, angol szövegrészek átültetését András László, Benda Kálmán, Hajnal Gábor, Holl Béla, Jánosy István, Jékely Zoltán, Kosáry Domokos és Krén Katalin végezték elismerésre méltóan.

Gyenis Vilmos

Voit Pál: A barokk Magyarországon. Bp. 1970. Magyar Helikon—Corvina. 97 l. 55 t.

Ha a művészet elmúlt korszakai versenyre kelnének egymással azon vetélkedve, hogy melyikük épített többet és meghatározóbban, a barokk kor a győzelem, vagy legalább is a jó helyezést reményében indulhatna. A barokk a nagy építkezések periódusa; épületeivel országokat, tájakat formált át; a többi művészetet a festészettől a kertépítésig az építészet szolgálatába állította; kora színházának és zenéjének is egyedül az ő palotái és templomai szolgáltattak művésziileg adekvát keretet, környezetet. A barokk történetének a megírása ezért valójában az építészetnél kezdődik, egy ország barokk művészetének megismeréséhez, megértéséhez a barokk építészet feldolgozása, vizsgálata biztosítja a szolid alapot. Érthetően fájdalmas hiánynak érezhettük, hogy a magyarországi barokk művészet kutatása éppen ezzel a legfontosabb feladattal, a hazai barokk építészet történetének megírásával maradt adós. Örömmel regisztrálhattuk Garas Klárának a festészetről és Aggházy Máriának a szobrászatról alapos gyűjtő- és kutatómunkával készült monográfiáit (*A magyarországi festészet a XVII. században.* Bp. 1953; *A magyarországi festészet a XVIII. században.* Bp. 1955; *A barokk szobrászat Magyarországon I—III.* Bp. 1959.), az építészet hasonlóan részletes feldolgozása nélkül a kép mégis hiányos, töredékes maradt. Megnyugvással és örömmel üdvözljük tehát, hogy Voit Pál izlésesen kiállított új könyve ezt a fájó hiányt — legalább részben — pótolta.

Címével (*A barokk Magyarországon*) a könyv részben többet, részben kevesebbet ígér, mint amennyit nyújt. Többet, mert a magyarországi barokk művészet teljes áttekintését, összképét várnánk, de kevesebbet, mert az adott terjedelem keretein belül ez utóbbi feladat csak elnagyoltan, vagy túlságosan népszerű formában lett volna megoldható. Ezért szerencsésnek tartom, hogy a szerző a barokk építészet megismertetésére szűkítette témáját, de még ezen belül is bizonyos megszorításokkal találkozunk. Így mindenképp teljesen mellőzi a könyv Er-

délyt, egy-két futó utalást nem számítva. Kár, hogy nem közli a szerző ennek okát, mert így úgy tűnik, mintha az erdélyi barokkot nem tartaná a magyarországi művészet részének. Szerencse, hogy B. Nagy Margitnak ugyanabban az évben megjelent kitűnő könyve (*Reneszánsz és barokk Erdélyben*. Bukarest 1970) részben pótolja ezt a hiányt. Másrészt a szó teljes értelmében vett építészettörténet helyett a szerző voltaképpen „építészettörténetet” ad, vagyis figyelmét a mesterekre, műhelyekre, megrendelőkre, mecénásokra, a tervrajzokra és a tervek változásaira stb. összpontosítja inkább, mint a létrejött és ma is álló műalkotások elemzésére. A történeti folyamatot, az egyes építészeti alkotások genesisét kapjuk elsősorban, de ezt azután a legteljesebb értelemben véve, vagyis a stukkátorok, festők, szobrászok, dekorátorok stb. részvételére, szerepére is kiterjedve.

A konkrét szakmai részletek megítélése a művésztörténet szakembereinek a feladata, a barokk foglalkozó irodalomtörténész nem mondhat többet, mint hogy teljesen meggyőzőnek érzi a szerző fejtegetéseit, attribúcióit, kronológiai javításait és megannyi érdekes új eredményét. De különösen az összkép és az abból levonható tanulságok készítetik az olvasót elismerésre. E tanulságokból szeretnék az alábbiakban kiemelni egyet-kettőt.

Eddig is tudtuk, hogy a reprezentatív magyarországi barokk épületeket idegen művészek emelték, s ha a XVIII. században fel is tűnnek hazaiak, azok is vagy idegen ajkúak (pl. Mayerhoffer), vagy meghonosodottak (pl. Fellner). Barokk építészetünknek ez az „idegen” eredete Voit könyvének ismeretében, mely az 1620-as évektől kezdve a XVIII. századig lépésről lépésre végigkíséri az egyes mesterek, segítők, családjuk, társaik útját, még egyértelműben tárul elénk. De ami a leginkább meglepő: az idegen művészek munkássága szempontjából egységes folyamatot látunk a XVII. és a XVIII. század közötti érdemlegesebb eltérés nélkül. Pedig a magyar barokk történetére vonatkozóan, elsősorban az irodalomtörténetben, az a felfogás élt, hogy míg a XVII. században a barokk a társadalom belső szükségleteiből, mintegy „nemzeti” alapon fejlődött ki, addig a Habsburg-abszolutizmus kiteljesedésével uralkodóvá vált az idegen befolyás, az osztrák művészetnek való alávetettség. Holott Voit építészettörténetéből most világosan láthatjuk, hogy Eszterházy Miklós nádor építkezéseitől kezdve mindvégig Ausztriából és Csehországból érkező (oda pedig eleinte, sőt később is Itáliából bevándorló) mesterek emelték a hazai barokk építészet legfőbb alkotásait. Az osztrák, cseh és nyugat-magyarországi országrészek között már a XVII. század első felében is ugyanolyan

állandó művészvándorlás volt, mint később a XVIII.-ban; azt is mondhatnánk: a Habsburgok országai már a barokk születésének pillanatától kezdve egyazon művészetföldrajzi egységet alkottak. S minthogy a külföldi barokk mesterekkel dolgoztató Eszterházy Miklós, Nádasdy Ferenc, Pálffy Pál, Lippay György stb. esetében senkinek sem jutott soha eszébe a XVIII. századra alkalmazott „elnemzetitlenedés” kifejezést használni, nyilvánvaló, hogy barokk művészeink idegen volta nem tekinthető számottevő tényezőnek az ún. nemzeti szempontok XVIII. századi háttérbeszorulása folyamatában. Újabb érveket nyújt tehát Voit könyve a magyar barokk korszak-egysége mellett, mely az időközben bekövetkezett sorsdöntő események ellenére is érvényesült.

Fokozott figyelemre érdemesek Voitonak azok a fejezetei, melyek a magyarországi barokk építészet kezdeteire, kibontakozására s általában első félszázadára vonatkoznak. Ismeretes, hogy a háborús pusztítások, elemi csapások, a gondatlanság és a későbbi átalakítások nemcsak középkori és reneszánszkori, hanem barokk-kori alkotásainkban is jóvátehetetlen károkat okoztak. A barokk esetében ez fokozottan érvényes az 1630–1690 között készült alkotásokra, a magyar barokk hőskorának emlékeire. Ezeknek az évtizedeknek az emlékei közül kevés látható már; nem ismerjük a pozsonyi várnak a XVII. század derekán kialakított barokk formáját, vagy a kismartoni várkastély Carlone-féle eredeti alakját, és annyi mást. Ezért igen fontos az egykorú építő-tevékenységnek adatokból való rekonstrukciója, melyhez most Voit könyve is hozzájárult. Az általa adott kép alapján máris meglepőnek tűnik az építő-tevékenységnek az intenzitása — legalább is az ország nyugati széléin. Az új templom és kastélyépítkezések sora azt mutatja, hogy a korai barokk művészetnek sokkal jelentékenyebb anyagi és társadalmi bázisa volt, mint ahogy azt feltételezni szokás. E korai barokk művészi tevékenység elméleti rekonstrukciója, teljes monografikus feldolgozása még elvégzendő feladata a magyar művésztörténetírásnak.

Voit Pál oly sok tanulságot szolgáltató könyvéről szólva, nem hagyhatjuk említés nélkül kitűnő stílusát. Rendkívül tömören és ökonomikusan ír, mennél több tényanyagot sűrítve előadásába, és mindezt kitűnő magyarsággal, sohasem fárasztóan s a higgadt értekező-elbeszélő szöveget a kellő helyeken a legjobb esszé-stílussal színeve. A nyelvi megformálásnak ez az igényessége, a szikkadt szaknyelvet és a fellengzős frázisokat egyaránt mellőző mértéktartó szépsége, sajnos ritka jelenség újabb művésztörténeti szakirodalmunkban.

Klanczay Tibor

Scheiber Sándor—Zsoldos Jenő: **Kiadatlan Mikszáth-levelek az Országos Széchényi Könyvtárban.** Bp. 1969. 99 l. (Az Országos Széchényi Könyvtár Kiadványai. LXIV.)

A magyar mikrofilológia mesterei a Széchényi Könyvtárnak ebben a kevés fel-tűnést keltő, de jelentős kiadványsorozatában a Mikszáth-KrK levelezés-anyagát 57 tétellel (levelek, sürgönyök, lapok, névjegyek), valamint 9 hosszabb-rövidebb okirattal gyarapítják. Számszerűen szép eredmény, és figyelmes kutatómunka, éber szimat dokumentuma — noha elvileg-eszmeileg nem is hoz újat a KrK-hoz képest. A kereken 66 tétel zöme jelentéktelen adatszerű apróság: ajánlások-protezsálások, látogatói és előadói kimentések, gratulációk és megemlékezések, amilyenekből éppen elég van a kiadott három kötetben is. Az író, a művész egy-egy stílusfordulatban nyilatkozik meg olykor; műveivel kapcsolatban egy-egy megjelent vagy lefordított kötetre történik utalás; az ember-ről betegeskedésével, baráti körével kapcsolatban kapunk néhány adatot. 1895-ben kijelenti: „németül persze még most sem tanultam meg”, — egy kicsit jobban belátunk a *Morognak a tanügyi bácsik* hátterébe; köztük bizony Benedek Elek is morgott. Ízlésének fejlődését jelzi kései kiábrándulása az egykor agyondicsért, személyesen ismert Tóth Edébből („szürke fülemile, kinek világa egy kis bokor”). Mikszáth és a Kifaludy Társaság viszonya: ismételt kapacitálások felolvasásra, sok ígélet — és kevés valódi szereplés. Politikai szempontból érdekes az 1896. május 24-i levél Darányi Ignác földművelésügyi miniszterhez, fogarasi képviselőjelöltsége ügyében: az ellenpárt egyik vezérért akarja állásából eltávolíttatni, mert „politikailag megbízhatatlan egyén”; alighanem románbarát, „hazaellenes” tevékenységet fejt ki.

A publikált anyag legértékesebb tömbje az a 17 levél és sürgöny, amely a néhai (idősebb) unokatestvér, Mikszáth János breznóbányai orvos unokáinak hagyatékából került elő. Ezek révén bepillantást nyerünk Mikszáth életének egy eddig földerítetlen időszakába, a Bisztray Gyula szerint „rejtélyes” 1876-os esztendőbe. Nagy hézag a levelezésben, amit a KrK ez év körül kimutat. A hagyaték leveleiben a pályát alapítani akaró, bohém, felelőtlen, nem valami sziklaszilárd jellemű fiatal nyilatkozik meg; a kezdő csevegés után a levelek fő témája a kölcsönkérés, többnyire sürgönyileg; a mielőbbi megadás hiú ígéréttel. Az író ekkor Gyula öccsének gyámja, öt iskoláztatja nem valami fényes sikerrel; kifizetetlen lakbértartozással menekülnek szállásukról. Ami Mikszáth anyagi bázisát illeti, a sajtó alá rendezők készpénznek veszik azt az állítást, hogy tiszteletbeli minisztr-

iumi fogalmazó, aki rendes státusba való kerülését várja, és hogy a Pesti Napló belső munkatársa. Lehet, hogy ezt csak a szolid rokonnak írja; hogy misztifikálni is tud, mutatja az a sürgöny, amelyben pénzkérése alátámasztására öccsének halálát jelenti be, (A „halott” és el is temetett öccs alaposan túl. lte őt.)

A sajtó alá rendezők páratlan körültekintő kommentátori munkát végeztek. Minden levelet a körülményeket ismertető és a megértést megkönnyítő bevezetés előz meg, és alapos jegyzetanyag kísér. Alig marad kiderítetlen egykorú vonatkozás; egyik kecskeméti ismerőse arra kéri Mikszáthot: járjon közbe, hogy a házán ne helyezzenek el telefonhuzalokat. Scheiberék kinyomozzák, mióta van Kecskeméten telefon, mint ahogy egykori utcajegyzékekből, tisztí címtárakból, visszaemlékezésekből, hivatali irattárakból az apró utalások százaira derítenek világosságot. A kis kötet értékes hozzájárulás a szépen gyarapodó Mikszáth-filológiához, sőt néhány ponton helyesbíti a KrK adatait is.

Barta János

Katona Béla: **Krúdy Gyula pályakezdése.** Bp. 1971. Akadémiai K. 217 l. (Irodalomtörténeti füzetek 75.)

A Krúdy-filológia jelentős, új állomása a könyv. Az 1900-ig terjedő pályaszakasz eddigi — szórványos — Krúdy-filológiájának szintézise, nagyon sok vonatkozásban a Krúdy irodalomban kibontakozott hagyományos kép korrekciója, nem kis részben az írói indulás eddig teljesen ismeretlen, vagy nagyon homályos mozzanatainak — az író levelezésére, levéltári dokumentumokra, a család szóbeli közléseire, önéletrajzokra, eddig kellőképpen nem elemzett vallomásos szépirodalmi művekre, publicisztikára, a 90-es évek informatív jellegű sajtóanyagára (szerkesztőségi üzenetek, bejelentések, kommentálások, stb.) épített — elemzése. Biztonsággal tájékozódik a szerző a sokszor egymásnak is ellentmondó adatok, feltevések dzsungelében, nagy alapossággal — mindig több forrás gondos egybevetésével, a szubjektív források (szóbeli közlések, írott emlékek) objektív dokumentumokkal való kontrolljával, az új adatoknak az emberi-írói fejlődés belső logikájával való szembesítésével — építi fel a nagyon korán kialakult szerepjátszással is árnyalt pályaszakaszt.

A szülőhely, család gyermekkor determináló örökségének felvázolásánál *Egy kisváros serdülőkor*a címen gazdag portrét ad a szerző a századvégi Nyiregyházáról, felmutatva az erősen 48-as hagyományú paraszti-dzsentr

városban azokat a jegyeket, amelyek Krúdy fejlődését elsősorban befolyásolták; fontos érdeme ennek az alfejezetnek az író már nagyon korán vonzó-kötő nyíregyházi sajtó bemutatása. A Krúdy-család jellemzésekor a honvédkapitány nagyapja és a legendás nagybácsi, Krúdy Kalmán 48-as örökségét hangsúlyozza, amely az írónak alapvető élményköre lesz, s későbbi podolini közép-korba és kuruc időkbe mélyedésével együtt kialakítja majd a magyar történelmi múlt iránti rendkívüli érzékenységét. A gyerek Krúdy első 9 évének megformálásában csak a birtokba vett, kevésszámú adatra támaszkodik, így — nagyon korrekten — megelégszik ennek a szakasznak vázlatos rajzával. Az első, szatmári gimnáziumi évben a polgári-kisiparosi környezet jelentőségét hangsúlyozza, amely majd gazdag színezést kap — a történelmi polgársággal való megismerkedésével — a podolini évek során. Nagyon alapos elemzést mutat a szerző tanulmányának a nyíregyházi diákevekre (1891–1895) vonatkozó fejezete. Elmélyült portrét kapunk azokról a tanárokról, akik fejlődésében alapvető szerepet játszottak és — az eddigi Krúdy filológia rajzainál sokkal realisabban — első mentorairól: Kálnay Lászlóról, akinek nemcsak bohém írói attitűdje, hanem prózájának zeneisége is hat Krúdyra, a nyugdíjas színész Dálnoki Gaál Gyuláról, majd a realista-naturalista igényű tájékozódásában különösen fontos szerepet játszó Gáspár Imréről, a Debreceni Ellenőr szerkesztőjéről. Krúdy műveltségének művészetét meghatározó alaprétege is most rakódik le; Katona elsősorban az Ezerégyéjszaka, Dickens, Zola, Puskin, Turgenyev, Jókai, Mikszáth és a Hét városi-polgári írónak hatását emeli ki. A vidéki lapokkal való korai kapcsolataiból az Orsova-beli szereplését hangsúlyozza, meggyőzően dokumentálva azt a különös tény, hogy ezt a lapot — többszáz kilométerről — valósággal az érettségi előtt álló Krúdy szerkesztette, elárastva írásaival a lap valamennyi rovatát. Jelzi a novelláival elsősorban a kisemberek világa felé forduló író tematikai gazdagságát, a férfi–nő kapcsolat szerepeltetésének primátusát, az érdekházasság, a női emancipáció problémáját, megmutatja az önéletrajzi vonásokat hordozó poéta-hőseinek — a későbbi alteregek felé mutató — dezilluzionizmusát. Új színt jelent az induló Krúdy novellisztikájában a nagypolgári tematika — ezt jelzi a félbemaradt lipótvárosi ciklus — és a nagyvárosi proletársors ábrázolásával való kísérletezés (*Nagy Józsefné*). Katona az 1892–97 közötti időszak műveinek egy részét — művészi színvonaluk elégtelensége miatt — csak mint történelmi dokumentumokat elemzi, megkeresve a későbbi, végleges hangját megtaláló Krúdy irányába mutató jegyeket.

Ezek: a novellaciklusokat előlegező keretes szerkesztés, a realista-naturalista tematika, nyelv mellett a novellákat átszínező romantikus-szentimentális-biedermeier jelleg, a még kezdetleges, — a lírai elemeket egyensúlyozó szerepét egyelőre betölteni még nem tudó — stílirodia.

Sokoldalúan vizsgálja a szerző Krúdy érettségi utáni debreceni és nagyváradi újságírói-írói szereplését. A Debreceni Ellenőrnel eltöltött hónapok (1895. szept.–1895. dec.) során fejlődik ki sajátos, éjszakázó életformája, itt kap korlátlan írói-publicisztikai teret a lapnál, de itt csömörlik meg először az újságírástól is. Ez az érzés a nagyváradi Szabadságnál eltöltött félév (1895. dec.–1896. jún.) „korrektori és segédriporter” tevékenysége során tovább erősödik, így a rövid nyíregyházi intermezzo után, 1897 tavaszán Budapestre kerülő író, számos lappal való szoros kapcsolata ellenére (Új Fővárosi Lapok, Egyetértés, Magyar Szemle) sem vállal újságírói munkát. Az erősen politikai — szabadelvű párti — beállítottságú Szabadságnál töltött idő korántsem volt olyan felszabadító hatással rá, mint később Adyra; a Krúdy-filológia tévedéseit korrigálva, megmutatja a szerző, hogy a nagyváradi időszak milyen mélypontot jelentett a fiatal író pályáján (korábban bőségesen áradó novelláinak elapadása, testi-erkölcsi megsemmisüléssel fenyegető féktelen életmódja).

A tanulmány befejező része az első budapesti — a Gyöngygyűk utcától a Király utcáig, az 1897-es megérkezéstől az 1899-ben kötött házasságig s az e körül az idő körül kezdődő újabb írói hangváltásig terjedő — évek filológiai-esztétikai elemzése. A Krúdy-filológia legújabb eredményét s egyben a nagy meglepetését jelenti ennek az 1897–1900 közötti pályaszakasznak a vizsgálata. Az 1956 előtti Krúdy-irodalom csak a mikszáthos korszakra (1900–1910) figyelt fel az író pályakezdésének idejéből, az 56 utáni filológia — Katona Béla, Barta András írásai elsősorban — már elkülönítette az ebben a tanulmányban gazdagon elemzett első, realista-naturalista igényű korszakot. Az 1897–1900 közötti időszaknak a korábbiól eltérő, alapvetően más jellegére — Diószegi András és Rejtő István magyar–orosz irodalmi kapcsolatokkal foglalkozó tanulmányainak utalásán kívül — evvel a könyvével, Katona Béla figyelt fel először. A korábbi kutatás az 1901-ben megjelent *Az aranybánya* c. regény-nyel szokta lezárni Krúdynak a városi-polgári irodalom sodrában kialakult korszakát, de nem vette észre, hogy a regény ugyan az utolsó, de egyben kissé megkésett akkordja is ennek az időszaknak, előtte kimutatható egy — elsősorban az *Üres fészek* (1897) és az *Ifjúság* (1899) c. novelláskötetekkel fémjelzett, „Turgenyev jegyében” kibontakozó

művészi szakasz. Ez egyszerre hoz tematikai változást — a novellák és a csak lapokban megjelenő kisregények (*Szerettek, Hamu, Pál apostol levelei*) színtereinek megváltozását, a vidéki, elsősorban dzsentri-problémák előtérbe kerülését — s jelenti egyben a szerkesztés és a stílus megváltozását; az eseményt, történetet elmosó lírai-zenei szerkesztés uralmát, és egyes vonásaival a későbbi impresszionista, asszociációkban gazdag „gordonkázó” stílus felé mutató nyelvet.

Czére Béla

Bálint György: Az utolsó percek. Az írást összegegyűjtötte, a szövegeket gondozta és az utószót írta: Gondos Ernő. Az előszót írta: Mihályfi Ernő. Bp. 1971. Szépirodalmi K. 232 l.

Aki valaha is olvasott Bálint Györgyötől akárcsak néhány cikket is, az sohase felejtetheti a cikkeiből sugárzó intellektuális erőt és morális tartást. A magyar újságírás nagy korszaka az az évtized, amikor Bálint György figyelmet és figyelmeztetést örhelyéről, az Est-lapok magyar viszonyok között feltétlenül liberális pozíciójából. Miklós Andor lapjai azonban csak a keretet adták ennek a kivételes szellemnek. A kortárs Mihályfi Ernő így vall erről: „Szerkesztője voltam annak a lapnak, ahol ezeknek az írásoknak jó része megjelent. Különös izgalommal olvastam újra e rég látott sorokat. Érintésükre meg-elevenedik a kor, melynek eseményeit oly jogos aggodalommal és éber figyelmeztetéssel regisztrálták. S újra látom magát Bálint Györgyöt, a kiváló író és publicistát, amint vita közben csendesesen érvel, nagy figyelemmel kíséri a mások szavait, majd elgondolkodik, s íróasztalához ülve, munkája fölé hajol elmerülten. Fegyelmезetten, gyorsan dolgozott: röviden írt, tömören, pontosan. Hibátlanul. Ez a jelző éppúgy vonatkozik nyelvezetére, stílusára, mint mindenkorai közéleti állásfoglalásaira.”

Mihályfi Ernő, Bálint György egykori szerkesztője igazának, emlékeztetének hitelesítéséül lapozzuk fel a kötetben az 1936. június 9-i glosszáját: *Thomas Mann felolvas.* „Egy tanár leül az előadó-asztalhoz, és néhány perc múlva varázsló ül a helyén. Thomas Mann felolvassa készülő regényének egyik fejezetét.” — Így kezdi cikkét, s még második bekezdésében is megismétli a tanárattitűdöt. „Úgy ül a színpadra állított asztalkán, mint tanár a dobogón. Mozdulatai kíméletes, szabatosak, hangja egyenletes, hűvös, majdnem oktató. Ezek az első benyomások” — zárja le ezt a motívumot, hogy a fontosabból beszéljen. „Az ifjú Józsefről olvas fel, akit eladnak Potifárnak. ... Igen,

mégiscsak ez a legnagyobb művészet, ez a lenyűgöző erejű láttatás, a reális vízióknak ez a félelmes tisztasága, az, ami Thomas Mann előtt csak egy-két kiválasztottnak sikerült, köztük Homérosznak és Tolsztojnak.”

S nem tud szebb dicséretet mondani Thomas Mann művészetére: ha a József-legenda igaz lett volna, így lett volna igaz. Mann a mítoszt, a legendát valósággá emeli, mert tudja, hogy nincs mélyebb és költőibb a valóságnál. Valósággal aforizmaszerűen zárja ezt a gondolatsort: „Nincs szebb és átszellemültebb világ a tények világánál; nincs bonyolultabb és színesebb lény egy mindennapi embernél.”

De Thomas Mann felolvasása is csak egy pillanatra készítheti esztétikai problémákon töprengeni ezt a remek irodalomértőt. Hiszen mi jut eszébe Thomas Mannról is? Természetesen az aktív, ma úgy mondanánk, az elkötelezett humanizmus nagy európai reprezentánsa. A Mario írója, aki tudja, hogy a római úr passzív nem akarása kevés: Mariók kelljenek, akik lelővik a Csipolákat: a varázslót. Így bontakozik ki ezekből az életmű peremére szorult glosszákból is a harmincas évek igazi képe. A kötet legfontosabb magyar témájú írásai Radnóttal, Illyéssel, József Attilával és Veres Péterrel foglalkoznak.

Gondos Ernő szép és jó munkát végzett. Igen hatásosak a kötet fotói is. (Csupán félért volna még egy népszerű kiadványban is a Bálint György szerzőségét hitelesítő érvek legalábbis távirati stílusú felsorolása.)

Varga József

Pap Károlyné: Fények és fénytörések. Bp. 1971. Magvető K. 114 l.

„A kör a fontos: hogy milyen nagyságú kört kerekít ki magának az ember maga körül. Az én köröm: Berinkei” — Pap Károly alteregója — vallja *Bűnbánat* című regényes visszaemlékezéseiben a szerző. És a választott világ Pap Károly halála óta is változatlan. Nem a konzervatív névhasználatához való ragaszkodásnak, de szimbolikus jelentésének érezzük, hogy íróként is férje nevét vállalja. Az írás csupán a „szolgálat” folytatása, és talán az egyetlen lehetséges „életforma” is Pap Károlyné számára. „Őt idéztem magamban minden sorommal. Az élményt. Az ő pusztulását. Belevarázsooltam mindenféle történetbe.” Új könyve, a *Fények és fénytörések* — melynek egyes részletei folyóiratok hasábjain, illetve novellisztikus feldolgozásban már korábban megjelentek — azonban másféle „varázslat” eredménye. A bevallott cél túlságosan szerény: hogy „a Pap Károllyal kapcsolatos dolgokról jegyez-

zem fel mindazt, amit emlékeztem meg-
 őrzött". Az író látszólag visszahúzódik az
 emlékeit regisztráló szerepébe. A jó memoár
 azonban — s a Pap Károlyné könyve ilyen —
 nemcsak adattár, de szépírói teljesítmény is.
 Szubjektív „műfaj”: az arcon, az események
 az emlékező szemszögéből tükröződnek. A
 szerző ezúttal férje kortársainak, barátainak,
 szellemi fejlődése meghatározóinak arcképeit
 rajzolta meg, és azokét, akik már csak műveik-
 nek lehettek értői, tisztelői, gondozói. Mód-
 szere és írói eszménye: emlékei tartományá-
 ból olyan epizódokat kiválasztani, melyeket
 — ahogy Elek Artúrról szólva mondja —
 „csak nagyítóval kell néznünk, s benne van
 az egész ember.” Néhány mondatban egy
 arcot, egy világot képes felvillantani. Osvát
 például aligha lehetett volna találobban
 jellemezni mint azzal, hogy „semmi más
 nem maradt utána, csak: írók.” Hunyady
 Sándort így látja: „A világ minden férfija
 tanulhatott volna tőle lenyűgöző, asszony-
 bolondító, gavallér modort, minden kezdő:
 írni tudást, minden zsugori: pénzkidobást,
 minden léhűtő: szomorkás hallgatagságot, és
 minden hallgató: csodálatos előadóképes-
 séget.” Pap Károlyné az ember jellemét min-
 dig komplex egészként érzékeli, „nagyítója”
 a szép és torz, a nemes és kisszerű vonásokat
 egyformán megmutatja. Mikes Lajos meg-
 értő, bőkezű pártfogó, de rejtélyes módon a
 Baumgarten-díj odaítélésekor Pap Károly
 ellen fordul. Németh László befogadja a lakás
 és biztos megélhetés nélkül maradókat, az
*Ember és szerep*ben viszont megtagadja őket.
 Móricz Zsigmond is „kétarcú” Pap Károlyné
 szemében: a leányfalui házban kertészkedő,
 lányaiért aggódó családapa és az alkotás
 törvényeit, kinjait ismerő, sőt áldozatait is
 megkövetelő író. A fiatal Illyésnek „kedves,
 fiús, szerény minden mozdulata”, de ugyan-
 akkor „f. l. nyes, diplomata modorú költő”.
 Néhol persze több a fény vagy erősebb a
 fénytörés, mint a valóságban, jelezvén, hogy
 az emlékezőt szubjektív érzelmek, indulatok
 befolyásolják. Ez a személyes jelenlét azon-
 ban előnyére is szolgál a könyvnek. Közvet-
 lenségének titka a sajátos asszonyi látásmód
 (például a József Attiláról szóló részben), az
 élőbeszéd erejével ható elbeszélő-fordulatok
 és általában az elmúlt dolgoknak olyan inten-
 zív átélése, mely a jelenben történés benyo-
 mását kelti.

A *Fények és fénytörések* egy másik rétege,
 a Pap Károlyra vonatkozó részben ismeretlen
 adatok „közlése” kivált az irodalomtörté-
 nész, a biográfus számára érdekes. Pap
 Károlyné, mint más írásaiban, itt is megem-
 líti, hogy férje sohasem tudott teljesen ki-
 szakadni Osvát „bűvöletéből”. A *Megszaba-
 dítottal a haláltól* expozíciójának végső válto-
 zata Osvát tanácsát követve formálódott ki.
 Eddig mégsem számoltunk eléggé szerepével

a Krisztus-téma alakulásában, szinte „rög-
 eszmévé” válásában. Ismeretlen adalék, hogy
 Pap Károly említett regényét ingyen ter-
 jesztendő „népkönyv”-félenek szánta, talán
 tolsztoji mintára, ahogyan Erdélyi József
 tette versűjságjával, könyveivel. Fontosnak
 érezte tehát társadalmi vonatkozásban is,
 ami bizonyíték a mű „korszerűsége”, para-
 bolikus jellege mellett.

Pap Károlyné szerint Móricz Zsigmond
 egy beszélgetésük alkalmával őt alkatában,
 sorsában első feleségéhez hasonlította. Ez a
 mozzanat olyan szempontból érdemel figyel-
 met, hogy akár Móricz, Pap Károly nőalak-
 jaiban is sokszor felismerhetők a feleség jel-
 lemvonásai, a túlradó szeretet groteszk és
 szánandó kiszolgáltatottsága, kettejük kap-
 csolatának egymást és önmagukat győtrő
 jellege.

Fontosak a Pap Károly irodalmi tájéko-
 zódására utaló megjegyzések; Petőfit, Hei-
 nét, Shakespeare-t, József Attilát, Juhász
 Gyulát szerette. Hatásukat ki lehetne mu-
 tatni életművében. Petőfi, Heine, Juhász
 egyébként nemzedéke nagy részének is
 jelentős élménye volt. Felesége műveinek
 tisztelői, barátai között említi Elek Artúrt,
 Nagy Endrét. Érdemes volna megvizsgálni,
 miért értezték magukhoz közelállónak Pap
 Károlyt, és miért éltek tovább vagy éledtek
 fel a romantika és a századelső problémalátá-
 sának, életérzésének bizonyos vonásai nála
 és a vele egyidőben indulóknál.

Ugyancsak irodalomtörténeti szempont-
 ból érdekes Hunyady Sándor egyetlen — az
Irgalom című novelláskötetéről írott — Pap
 Károly recenziójának a története, amelyre
 elsőként Pap Károlyné hívja fel a figyelmet.
 Sajnáljuk, hogy ez az írás nem szerepel
 Hunyady hírlapi cikkeinek nemrég megjelent
 gyűjteményeiben (*Almatlan éjjel, Három
 kastély*), hiszen a kritikus benne saját írói
 eszményeit is megfogalmazta: „Magánya
 senki ellen sem szól, csak önmaga ellen. A
 gyengeségek ellen, amelyek az író legvesze-
 delmesebben kerülgetik... Irtózza kerül
 mindenféle hatásvadászatot, poént és semmi
 sem áll tőle távolabb mint, hogy játsszon
 alakjaival vagy a nyelvvel. Inkább kegyet-
 lenné lesz, semhogy leírjon egy pontatlan
 vagy felszínes szót... De ez a kegyetlenül
 igaz hang ugyanakkor a legnagyobb érzé-
 kenységre is képes.”

Végül a filológiai pontosság kedvéért egy
 helyreigazítást kell tennünk. Pap Károly
Átom című novellája nem a Magyar Csillag-
 ban jelent meg először. (*Újesztendő* cí-
 men a Múlt és Jövő-ben (1934), *Bibliai
 tavaszünnepe* címen az Ararat évkönyvben
 (1940) már korábban is napvilágot látott.

A Pap Károly szellemi környezetét,
 szűkebb világát megismerni akarók számára
 figyelemreméltó olvasmány a *Fények és*

fénytörések. A szerző eddigi művei közül a legpóztalanabb. Talán most sikerült igazán megvalósítania, amit a kezdő novellistának Osvát tanácsolt. Írása nemcsak „finom”, de átélte élmények „igazságával párosul”.

Petrányi Ilona

Bibliografie československé hungaristiky za léta 1966—1968. Sestavil a k vydání připravil Richard Pražák. Brno, 1971. Universita J. E. Purkyne. 98 p.

A brnói egyetem közép-, kelet- és délkelet-európai tanszékének kiadványsorozatában, e sorozat 2. köteteként jelent meg ez a sokszorosított eljárással 150 példányban előállított mű, amely a címben jelzett időszak valamennyi csehszlovákiai (cseh, szlovák, csehszlovákiai magyar) szerző magyar tárgyú (a mai Magyarországot érintő, a történeti Magyarország magyar vonatkozású s a magyar etnikai elemről szóló) művét tartalmazza. A mai Magyarország vagy más állam területén élő magyar szerző munkáját csak akkor veszi fel, ha az egy, a fenti kritériumoknak megfelelő mű ismertetése vagy bírálata. Tíz részre oszlik: I. *Általános rész* (A. Tudományszervezés: 1. folyóiratok, gyűjtéményes munkák, 2. intézmények, múzeumok, könyvtárak, egyesületek, kiállítások és i. t., 3. konferenciák, kongresszusok, szimpóziumok, stb., 4. személyes rész, nekrológok, stb., 5. a tudományos kutatás helyzete, nemzetközi tudományos együttműködés. B. Bibliográfiák. C. A források s a forrásokról szóló tudomány: 1. nyelvtudomány, 2. irodalomtudomány, 3. történelem, 4. etnográfia és folklór.) II. *Nyelvtudományi hungarisztika.* (1. A magyar nyelv s az egyetemes és összehasonlító nyelvészet, 2. etimológia és onomasztika, 3. a magyar nyelv grammatikai és lexikális fejlődése, 4. korunk magyar nyelve, 5. a nyelv gyakorlata.) III. *Irodalomtudományi hungarisztika.* (1. Általános és összehasonlító jellegű munkák, verstan, 2. régi magyar irodalom 1772-ig, 3. a magyar irodalom 1772—1849 között, 4. a magyar irodalom 1849—1905 között, 5. a magyar irodalom 1905—1945 között, 6. korunk magyar irodalma.) IV. *Magyar történelem.* (1. Általános és összehasonlító jellegű munkák, 2. Magyarország — Hungaria — története 1526-ig, 3. Magyarország — Hungaria — története 1526—1849, 4. Magyarország — Hungaria — története 1849—1918, 5. Magyarország története 1918—1945, 6. Magyarország története 1945 után.) V. *Etnográfia és folklór.* (1. általános és összehasonlító jellegű munkák, 2. Magyarország néprajza.) VI. *Magyarok Csehszlovákiában.* (1. a csehszlovákiai

magyarok irodalma 1918-tól, 2. a csehszlovákiai magyar nemzetiség történeti problematikája 1918 után, 3. a csehszlovákiai magyar nemzetiségi enkláv néprajza). VII. *A felhasznált publikációk jegyzéke.* VIII. *Rövidítésjegyzék.* IX. *Névmutató.* X. *Tartalom.*

Az egyes műveket sorszámmal ellátó, áttekinthető, igen nagy gonddal, filológiai pontossággal összeállított bibliográfiából bennünket természetesen elsősorban az I., III. és VI. fejezet címszavai érdekelnek. Ezek viszont teljesebbé teszik a csehszlovákiai magyar irodalomról és a Csehszlovákiában működő hungaristák munkásságáról eddig alkotott képünket, s ezért nélkülözhetetlenek. A 934 tételből álló felsorolás lapozgatása közben hiányérzetünk szinte nem is akad. A mű használhatóságát még az is növeli, hogy a szerző minden egyes tételnél rövidítéssel még a *műfajt* is megjelöli, hogy ti. monográfiáról, tanulmányról, ismertetésről stb. van-e szó? Talán mindössze arra hívnók fel e hézagpótló mű összeállításának figyelmét, hogy a továbbiakban a csehszlovákiai magyar irodalomról szóló munkákat mi a magunk részéről akkor is felvennők e jegyzékbe, ha történetesen nem Csehszlovákia területén élő szerző tollából származnak.

Reméljük, hogy Pražák e fontos munkáját folytatni fogja, s közlésezi a csehszlovák hungarisztika 1968 után megjelent publikációinak jegyzékét is.

Sziklay László

Das ungarische Bibliothekswesen. Vergangenheit und Gegenwart. Zusammengestellt von Csaba Csapodi. Wien, 1971. Österreichisches Institut für Bibliotheksforschung. 64 S. (Biblos—Schriften. Bd. 63.)

Könyvtörténet és irodalomtörténet: nehezen választhatók el egymástól, különösen a régebbi századokban, így mindkét diszciplína számára egyaránt nyereség Csapodi Csaba összeállítása. A tematikájában és arányaiban gondosan megszerkesztett cikkgyűjtémény eredetileg a Biblos 1970—1971-es évfolyamaiban látott napvilágot, jeles hazai szakemberek tollából.

A magyar könyv történetét Cs. Gárdonyi Klára (*Das Zeitalter der Kodizes*) és Borsa Gedeon (*Das Zeitalter des gedruckten Buches bis 1800*) magvas dolgozatai, a könyvtárak állománygyarapodási és intézménytörténeti histórikumát Csapodi Csaba (*Geschichte der ungarischen Bibliotheken*) és Kovács Máté (*Die Entwicklung des Bibliothekswesens in Ungarn nach dem Zweiten Weltkrieg*) írásai tartalmazzák. Külön cikkek foglalkoznak a magyarországi bibliográfiai (Szentmihályi Já-

nos) és dokumentációs munka (Rózsa György) helyzetével. Végül Mezey László részletes és a külföldiek számára különösen fontos ismertetése olvasható az Akadémia égisze alatt létre hozott Könyvtörténeti és Bibliográfiai Munkabizottság történetéről és sokoldalú tevékenységéről.

Ami a kódexirodalom tárgyalását illeti: a kéziratosság öt évszázadra terjedő időszakát — rövidség és egyszerűség kedvéért — egyetlen összefüggő folyamatként dolgozza fel a szerző, s ilyen alapon *joggal mutat rá*, hogy a Mátyás-kori humanizmus évtizedeiben ért először delelőjére (Höhepunkt) hazai könyvművészetünk és könyvkultúránk (14). Felvethető azonban: vajon nem kellett volna-e mégis élesebb különbséget tenni középkor és reneszánsz között, már csak azért is, hogy a jogos dicséretnek (ein hohes Niveau) helyett a középkorban is megállapítsunk egy tetőpontot valahol a Nekcsei-Biblia, a vatikáni Képes Legendárium vagy a Képes Krónika táján?

A nyomtatott könyv története szintén nagy időszakaszt, nem kevesebb, mint nyolc évszázadot ölel fel. A szerző itt sem él különösebben éles peiodizációval (hasonlóan az előbbi fejezet írójához), *találónan megválasz-*

tott jelzői azonban a dolgozat egyre gazdagabb — monográfiára elegendő — adat-tengerét is képesek áttekinthetővé tenni.

Végül *markáns fejlődésrajzot* olvashatunk a magyar könyvtárak történetéről. A középkori közgyűjtemények után a reneszánsz korában lépnek be első ízben — magánkönyvtáraik révén — egyes írók és mecénások a könyvtártörténetbe, s ennek megfelelően talán ezekben az időkben válik legszorosabbá könyv és irodalom egymásra utaltsága, együttélése. A humanista Mátyás király európai hírv könyvtára, a Bibliotheca Corviniana bravúros bemutatása: *a dolgozat egyik legsikerültebb része*. De előkelő helyet kapnak a többiek is: Vitéz és Janus, valamint a többi írók, költők (Váradi, Báthori, Garázda) és bibliofilek (Bakócz, ifj. Vitéz és Dóczy). Megjegyzendő azonban, hogy Garázda életrajzi adatában, mely szerint ő „Grosspropst von Neutra” lett volna (24), két különböző forrásadalék kontaminálódott: 1501-ig *nyitrai* főesperes, attól kezdve pedig Esztergomban a szentistváni káptalan *nagyprépostja* volt. Janus születési évszáma is javítandó 1433-ról 1434-re.

V. Kovács Sándor